

BÂKÎ DİVANI'NDA SİYAH RENKLİ UNSURLAR

Hüseyin GÜFTA*

ÖZET

Divan şiirinin asıl malzemesi dildir. Divan şairi, kelimeleri seçerken titiz davranmış, renk bildiren kelimelere önem vermiş; renklere semboller de yükleyerek duygu, düşünce ve hayallerini renkli ve parlak ifadelerle dile getirmiştir. Divan şairinin divan şiiri estetik anlayışı çerçevesinde en çok zikrettiği renklerden biri de *siyahtır*. Divan şairi, insana ve tabiata dair tasvirlerinde siyah renkten ve bu rengin çağrışımlarından geniş bir şekilde faydalanmıştır. Bâkî Divanı'nı esas alan bu araştırma, divandaki siyah renkli unsurları tespit etmeyi ve bu unsurların hangi özellikleriyle ve nasıl kullanıldıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Bâkî, Bâkî Divanı, siyah.

SHADES OF BLACK IN BAKI'S DIVAN

ABSTRACT

The essence of divan poetry (classical Ottoman poetry) is language. The divan poet chose words carefully, gave importance to words of color, and expressed his emotions, dreams and thoughts in a bright and colorful way by imbuing colors with a symbolical meaning. In the aesthetics of divan poetry one of the most commonly used colors by the divan poet is *black*. The divan poet made large use of the black color and its associations in his descriptions of nature and humanity. This study handles Baki's Divan in terms of the use of the black color and aims to explore its major characteristics.

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, hgufta@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Key Words: Divan Poetry, Baki, Baki's Divan, black.

Giriş

Divan şiiri, ilim ve irfanla donanmış, kıvrak zekâya, yaratıcı düşünceye ve yüksek ifade becerisine sahip şairlerin eseridir. Divan şairinin asıl malzemesi dildir. Divan şairi, kelimeleri seçerken titiz davranmış ve tercihlerinde renk bildiren kelimelere önem vermiştir. Zaman zaman semboller de yüklediği renklerle aşkı, sevincini, coşkusunu, ayrılığını, ızdırabını, hasretini, hüznünü, çaresizliğini ve yalnızlığını dile getirmiştir.

Divan şiiri estetik anlayışında çok yer verilen renklerden biri de *siyah*tır. Divan şairi, insana ve tabiata dair tasvirlerinde, duygu, düşünce ve hayallerini ifade etmede *en koyu renk; ak, beyaz karşısı* anlamına gelen siyah renkten ve siyah rengin çağrışımlarından geniş bir şekilde faydalanmıştır. Genelde renklerin, özelde ise siyah rengin hangi özellikleriyle ve nasıl kullanıldığının belirlenmesi divan şairinin yaratıcı düşüncesini, derin muhayyilesini, yüksek ifade becerisini, geniş ve renkli kelime hazinesini de ortaya koyacaktır. Bundan hareketle bu makalede rengârenk bir eser olan *Bâkî Divanı*¹ tercih edilmiş, divandaki siyah ve siyaha yakın koyu renkli unsurları tespit etmek, bu unsurların hangi özellikleriyle ve nasıl kullanıldıklarını belirlemek amacıyla araştırmaya başlanmıştır. Bu araştırmadaki her unsura ve konuya siyah renkle ilgisi oranında ve bu ilginin Bâkî Divanı'na yansımaları ölçüsünde yer verilecektir.

Siyah renkli unsurlar, Bâkî Divanı'ndaki yansımaları esas alınmak suretiyle *din, cemiyet, sosyal hayat, kişiler ve kişilikler, maddî ve manevî hâller, tabiat ve eşya, zaman ve zamanla ilgili unsurlar, dört unsur, hayvanlar ve bitkiler* olmak üzere on bölümde toplanmış ve incelenmiştir.

I. Din: Bu bölümde siyah renkli veya siyah renkle ilişkilendirilen *Bilâl, Ka'be örtüsü, Hacerü'l-Esved, küfr, kâfir, kâfiristân* ve *zünnâr* gibi dinî unsurlar ve kavramlar yer almaktadır.

¹Sabahattin Küçük, Bâkî Divanı, Tenkitli Basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, 472 s. (Bâkî, 1526-1600 yılları arasında İstanbul'da yaşamış 16. yüzyıl Divan şairidir. Devrinin şairler sultanı ve rindâne gazel tarzının en büyük ustasıdır. Şöhreti ve tesiri yüzyıllarca sürmüştür. En önemli eseri, 27 kaside, 9 musammat, 548 gazel, 21 kıt'a ve 31 matla' bulunan *Divânı*dır.

1. Bilâl: İslâm dinini ilk kabul edenlerden biridir. Çok gür ve etkili sesi dolayısıyla Hz. Muhammed'in müezzini olmuş sahabedir. Aslen Habeşli olması dolayısıyla Bilâl-i Habeşî olarak anılmıştır. Siyah tenli idi. Sevgilinin beni siyah rengi itibariyle Bilâl'e benzetilmiştir:

*Ol hâl-i siyeh Bilâl ü lebler
Yâkût biri birisi mercân (G.375/2)²*

2. Ka'be Örtüsü (estâr): Saf ipek kullanılarak dokunan ve Ka'be'nin tamamını kuşatan altın işlemeli, siyah renkli örtüdür. Divanda *örtüler* anlamına gelen *estâr* ile belirtilmiş, rengiyle değil, kutsallığı dolayısıyla zikredilmiştir. Kûy-Ka'be ve gönül-hâcî münasebeti kurulan bir beyitte, sevgilinin bulunduğu yer gönül Ka'be'si olarak düşünülmüş, hacının mağfiret talebiyle Ka'be'nin örtüsüne sarılması gibi gönlün de sevgilinin eteğine sarıldığı ifade edilmiştir:

*Kûyında gönül dâmen-i dil-dâre sarıldı
Hâcî gibi kim Ka'bede estâre sarıldı (G.535/1)*

3. Hacerü'l-Esved (seng-i siyâh): Ka'be'nin güney doğu köşesinde bulunan ve Cennet'ten geldiğine inanılan kutsal siyah taşdır. Divanda sevgilinin benisiyle eş tutulmuştur. Ka'be ile Hacerü'l-Esved konumları itibariyle iç içe sayılabilir. Bu konum, gönlünde sevgilinin siyah beninin hayali olmaması dolayısıyla Ka'be'nin Hacerü'l-Esved'i bağrına bastığı güzel sebebiyle açıklanmıştır:

*Hayâl-i hâl-i ruhsârın yoğ anun çünki gönlünde
Ne basdı bağrına seng-i siyâhı Ka'be yâ kiblem (G.333/3)*

4. Küfr, Kâfir ve Kâfir-istân: Küfr, Allah'ın varlığı ve birliğini inkâr etme; kâfir, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan kimse; kâfir-istân, İslâm dininde olmayanların ülkesidir. Divanda küfr siyah anlamında kullanılmış, hakikati örtme, gizleme ve zulm etme özellikleriyle zikredilmiştir. Sevgili, sevgilinin saçı, gözü(*bkz.*), gamzesi ve rakip küfr sıfatıyla nitelenmiştir.

Küfr imanın zıttıdır. Siyah renk ve karanlık küfrün, beyaz renk ve aydınlık imanın ifadesidir. Küfr sevgilinin saçının, iman yüzünün rengidir. Saç nur olan yüzü örten siyah bir perdedir; nuru ve

² Bu araştırmada yer alan Bâkî'ye ait beyitlerin tamamı, kısaltmalar kullanılarak Sabahattin Küçük, Bâkî Divanı, Tenkitli Basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994 adlı eserden alınmıştır. Kısaltmalar şöyledir: *G*: gazel; *K*: kaside; *Kr*: Kit'a; *M*: Musammat; *Mt*: Matla'lar. Kısaltmadan sonraki ilk rakam şiirin, ikincisi ise beytin numarasını göstermektedir (G.170/4: 170. gazelin 4. beyti gibi).

hakikati örtüp gizleyen saç küfrü sıfatı ile nitelenir. Kâfir *kara* anlamında sıfattır. Sevgilinin yanağına düşen kâfir saç, yüzünün nurunu idrak edince imana gelir:

*Ne ser-keş servdür kaddün benüm ey nahl-i büstânım
Cemâlün nûrına zülf-i şeb-âsâsın hicâb eyler (G.167/2)*

*Gelüp kâfir saçun ruhsârın üzre
Yüzün nûrın görüp îmâne geldi (G.498/3)*

Kâfir, imanı kararmış, acımasız ve zalim kimse demektir. Gamze çok kan dökmesiyle, rakip de İblîs'e benzetilerek cennet olarak tasavvur edilen sevgilinin muhitine girememesiyle kâfir olarak tavsif edilir. Sevgilinin mahallesinde âşıkların kavga etmemesi isteniyorsa, imanı kararmış fitne ve fesat ehli rakibin öldürülmesi gerektiği söylenir:

*Bî-günâh öldürmede gamzen ne kâfir nesnedür
Nice mazlûm uğradı ol nâ-müselmân zahmına (G.411/2)*

*Ser-i kûyunda ger gavgâ-yı 'uşşâk olmasun dersen
Rakîb-i kâfiri öldür ne ceng ü ne cidâl olsun (G.372/4)*

Kâfir-istân siyah rengi temsil etmiş ve sevgilinin yanaklarını örten saçına benzetme unsuru olmuştur. Siyah saç küfrü ehlinin ülkesi, gönül ise saçın ucunda asılı, saçta tutkun veya saçta esir düşüp eziyet çeken biridir. Kâfirlerin memleketine esir düşen bir kimsenin eziyet çekmesi tabiidir:

*Mihneti dil ser-i zülfinde çeker ey Bâkî
Kâfir-istâna düşen kimsede mihnet demidür (G.81/5)*

5. Zünnâr: Papazların bellerine bağladıkları uçları püsküllü siyah kuşaktır. Sevgili güzelliği ve acımasızlığıyla puta, saç da siyah rengi ve bele kadar uzun oluşuyla zünnâra benzetilir. Saç siyah rengi ve zünnâra benzetilmesiyle küfre delâlet etmektedir. Bele bağlanmış zünnâr sevgilinin kâfir saçının emir kuludur, ona hizmet etmek için hazır durmaktadır:

*Bende-i fermân olup gîsû-yı kâfir-kîşüne
Hidmete bil bağlayupdur ey sanem zünnârlar (G.85/2)*

II. Cemiyet: Bu bölümde siyah renkle ilgisi ölçüsünde *şahıslar, kavimler, şehirler ve sosyal hayat* yer almaktadır.

1. Şahıslar: Divanda siyah renkle ilgili olarak edebî hikâyeye kahramanlarından Leylâ ve Mecnûn'dan bahsedilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.1. Leylâ: *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin kadın kahramanı ve sevgili timsâlidir. Leylâ (Leyli), *çok karanlık gece, geceye mensup, gece renkli* anlamına da gelir. Divanda her iki anlamı kastedilerek kullanılmıştır. Sevgili Leylî saçlıdır. Saçın Leylâ (Leyli)'ya benzetilmesi gece anlamına gelen *leyl* kelimesiyle ilgilidir. *Leylî saç, ol saçı Leylâ, ey saçı Leylâ* gibi ifadeler saçın siyahlığını bildiren gecenin karanlık hâlini de ihtiva etmektedir. Mekâmı sevgilinin saçı olan mecnun gönül karanlık bir gecede sevgilinin eşğini öpmeye nail olduğu için şimdi leyli (geceyi) nehâra (gündüze) tercih etmektedir:

*Bâkî mecnûnun olup durur didüm
Ol saçı Leylâ kemendin gösterir (G.174/5)*

*Dil-i mecnûna şimdi yig gelür leyli nehârından
Olaldan âsitân-bûsun şeb-i târikde rûzî (G.530/2)*

1.2. Mecnûn: *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin erkek kahramanı ve âşık timsâlidir. Mecnûn *cin tutmuş, çıldırmuş, deli, divane; delice seven, tutkun* anlamına da gelir. Divanda her iki anlamı kastedilerek kullanılmıştır. Mecnûn'un gözünün karası siyah rengi ve yuvarlak şekliyle *bene* benzetilmiştir. Sevgiliyi görmeye hasret kalan Mecnûn'un gözünün karası sevgilinin güzellik gül bahçesini minnetsiz seyretmek için Leylâ'nın yanağında ben olarak tasavvur edilmiştir:

*Temâşâ kulmağa gül-zâr-ı hüsn-i yâri bî-minnet
Sevâd-ı dîde-i Mecnûn ruh-ı Leylâda hâl olmuş (G.215/2)*

2. Kavimler: Divanda Habeşliler, Hintliler ve Frenklerden bahsedilmiş, bu kavimlere mensup olanlar siyah renk ilgisiyle çeşitli tasavvurlara konu edilmiştir.

2.1. Habeş: Habeşistan ülkesi ve burada yaşayan siyah tenli halktır. Habeş ve Habeşî siyah tenli bir kimseyi, siyah veya koyu rengi belirtmek için zikredilmiştir. Siyah-beyaz tezadı üzerine kurulan bir beyitte, bahçedeki yaseminler beyaz tenli insanların memleketi olan Anadolu'ya, menekşeler de Habeşlilerin yaşadığı memleketin siyahlığına benzetilmiştir. Yanaktaki amber kokulu hat(ayva tüyü) reyhan adlı Habeşli bir köle olarak düşünülmüştür. Amber ile Habeşî arasında siyah renk itibariyle benzerlik vardır:

*Döndi diyâr-ı Rûma semenlerle sahn-ı bâğ
Güyâ sevâd-ı mülk-i Habeşdür benefşe-zâr (K.17/3)*

*Ruhsâruna hatt-ı 'anber-efşân
'Abd-i Habeşîdür adı reyhân (G.375/1)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

2.2. Hindî, Hindû, Hindû-sitân: Hindî ve Hindû Hintli, Hindû-sitân da Hintlilerin yaşadığı memleket demektir. Hintliler siyah tenlidir. Sevgilinin saçı, gözü ve benine, menekşeye, köleye(*bkz.*) ve Zühal'e(*bkz.*) benzetme unsuru olmuştur.

Hindû ten rengi dolayısıyla siyah anlamında sıfat olarak kullanılmıştır. Güneşe tapmak küfr alâmetidir. Saç güneşe tapan Hindûlar gibi, sevgilinin güneşe benzeyen yüzüne tapmakla küfre düşüp kararmıştır; Hindû saç güneş yüze tapmasaydı böyle kararmazdı:

*Yüzleri böyle kararmazdı eger ey mâh-rû
Âfitâba tapmayaydı turra-i Hindûların (G.253/3)*

Hindû *hâl-i Hindû, hâl-i Hindûlar* ve *hâl-i Hindû-yı beneşşe* ile sevgilinin benine siyah renkli sıfat olmuştur. Sevgilinin gözleri de siyah renk sebebiyle Hindû olarak nitelenmiştir:

*Çeşm ü ebrû hâl-i Hindû zülf-i câdû bulsa ger
Öykünürdi âfitâb ol âfet-i devrânuma (G.434/3)*

*Merdüm-i dîde gibi Bâkî kalan noktaları
Ol iki ya kaşun altındaki Hindûna fidâ (G.16/5)*

Hindû-sitân Hintlilerin memleketinin yanı sıra siyah rengi de belirtir. Siyah renkli ben yüz gül bahçesinde menekşeye benzetilmiş; menekşelik yer (ben) de beyaz yanakta Hindistan olarak düşünülmüştür:

*Diyâr-ı Rûma gül-istânın eyledüm teşbîh
Beneşşe-zârını Hindû-sitâna benzedüm (G.337/3)*

2.3. Fireng-istân: Frenk, Osmanlıların Avrupalılara, özellikle Fransızlara verdikleri addır; Fireng-istân da Frenkler ülkesi demektir. Fireng-istân küfr ile ilgili olup siyah rengi ve saçı temsil etmiştir:

*Rûzgârın sitemin gör düşürüp gîsûna
Yine dil zevrakını saldı Fireng-istâne (G.410/3)*

3. Şehirler: Divanda Karabağ ve Şâm siyah renkle ilgi kurulmak suretiyle zikredilmiştir.

3.1. Karabağ: Güney Kafkasya'da bir bölgenin adıdır. Karabağ *bölge adı* ve *kara renkli saç bağı* anlamlarında olmak üzere teyriyelî kullanılmıştır. Saç, Karabağ'a, yanak Bağdat'a benzetilmiştir. Gönül kuşu tuzağa düşüp saçın kara bağında kalınca yanağa ulaşamaz:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Zülfünün kaldı gönül mürgi Kara Bağında
Ruhunun görmege 'azm itmiş iken Bağdâdın (G.374/2)*

3.2. Şâm / Şâmiyân: Şâm, Ortadoğu'nun tarihî bir ilim ve kültür merkezidir. Şâm, *şehir adı* ve *akşam*, Şâmiyân ise *Şam şehrinden olanlar* demektir. Şâmiyân, Şâm'ı, dolayısıyla siyah renkli saç, Hicâz ise Ka'be'yi, sevgilinin beyaz ve temiz yanağını hatırlatır. Siyah saçın beyaz yanağa düşmesinin tasvir edildiği bir beyitte, “*Saç, yanağının üzerinde büküm büküm olmuş, sanki Şamlılar Hicâz'a gitmeye hazırlanmışlar*” denilmiştir. Beyitte ilk mısradaki *ruhsâra* karşılık ikinci mısradaki *Hicâz*, *turraya* karşılık *Şâmiyân*, *girihe* karşılık *bağladılar* kullanılarak *leff ü neşr-i gayr-ı müretteb* yapılmıştır. *Turra* ile *Şâmiyân*ın ortak özelliği siyah renktir:

*Ruhsârün üzre turralar olmuş girihe girihe
Gûyâ Hicâza bağladılar Şâmiyân miyân (K.1/29)*

III. Sosyal Hayat: Bâkî, *güzel kokular, süs eşyaları, savaş aletleri, günlük hayatta kullanılan muhtelif eşya, yazıyla ilgili araç gereçler* ve *oyunlar* gibi yaşadığı devrin sosyal hayatına dair siyah renkle ilgili olan birçok unsura yer vermiştir.

1. Güzel Kokular: Divanda siyah rengi ve güzel kokusu bakımından ele alınan *misk*, *amber*, *gâliye* ve *bahûr* gibi maddeler yer almıştır.

1.1. Misk (müşg, müşgîn, nâfe): Ceylanın göbeğine oturan kandan elde edilen siyah renkli ve güzel kokulu bir maddedir. Sevgilinin saç, beni, ayva tüyü, yazı(*bkz.*), toprak(*bkz.*) ve toz(*bkz.*) için benzetme unsuru olmuştur.

Misk, siyah rengi ve güzel kokusuyla sevgilinin saçının rengi ve kokusudur. *Miskî* ve *müşgîn* misk gibi siyah renkli ve güzel kokulu olmayı ifade eder. Divandaki *miskîn zülf*, *zülf-i miskîn*, *zülf-i müşgîn*, *nâfe-i müşgîn-i zülf*, *müşgîn saç*, *turra-i müşgîn*, *kâkül-i müşgîn*, *halka-i müşgîn-i zülf-i pür-şiken*, *müşgîn külâleler* gibi tamlamalar ile saçın siyah rengi ve güzel kokusu belirtilmiştir:

*Zülf-i müşg-efşâmı vasfın yazduğum bildi devât
Hâmenün saldı ayağı altına miskî harîr (G.145/3)*

Misk kokulu ve siyah anlamına gelen *müşgîn* benin de sıfatıdır. Saf misk olan nâfe Hıtây'dan gelerek sevgilinin benine misk kokusu verir. Seher yeli dünyanın dimağını sevgilinin beninin saf

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

misk kokusuyla doldurur. Ceylanın göbeğinden çıkarılan saf miskin sahralara düşmesine şaşılmaz, çünkü sevgilinin beni onu sevdalara salmıştır:

*Turralar milket-i Çîn nâfe-i müşgîn ol hâl
Gözün âhû-yı Hutun gamzeleründür Tâtâr (K.18/45)*

*Sahrâlara düşerse n'ola nâfe-i gazâl
Sevdâlara salupdur anı dil-berâ o hâl (G.291/1)*

Hat-misk benzerliği siyah renge dayanır. *Hat-ı müşg-fâm* ve *hatt-ı müşgîn* gibi ifadeler dudakların çevresindeki ve yanaktaki ayva tüyelerinin (hatın) misk kokulu ve renkli oluşunun delilidir. Sümbül de ayva tüyünün rengini bildirmektedir. Yanağın su, ayva tüyünün sümbül olarak tasavvur edildiği beyitte, sümbül saf ve temiz suda bir süre taze kalıp güzel görünür, denilmiştir:

*Hat-ı müşg-fâmunla ey gonca-i ter
Şekerdür o lebler mümessek mükerrer (K.3/1)*

*Hüb olur 'ârızun üstinde o hatt-ı müşgîn
Âb-ı nâb içre turur tâze vü hoş-ter sünbül (K.24/35)*

1.2. Amber (*mu'anber, anberîn*): Ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kül renginde güzel kokulu bir maddedir. Sevgilinin saçı, beni, ayva tüyü(*bkz.*), mürekkep(*bkz.*), toprak(*bkz.*) ve sinek(*bkz.*) için benzetme unsuru olmuştur.

Amber siyah renklidir, sevgilinin saçı ve beninin rengi ve kokusunun ifadesidir. *Mu'anber zülf, mu'anber saç, ca'd-ı mu'anber, zülf-i mu'anber, zülf-i anber-bû, târ-ı müy-ı anberîn, anberîn-gisû, zülf-i anber-efşân, turra-i anber-feşân; hâl-i anberîn* ile sevgilinin saçı ve beninin amber renkli ve kokulu oluşu anlatılmıştır. Sevgilinin ateşe benzetilen her yanağına düşen kıvrım kıvrım siyah saç buhurdânda yanıp güzel kokular saçan amber dumanı olarak düşünülmüş; sevgilinin her nereye giderse içinde ateş ve tütsü bulunan iki buhurdâni beraber götürdüğü söylenmiştir. Siyah renk münasebetiyle gölge ve amber renkli saç arasında benzerlik kurulmuştur. Amber renkli uzun saç, sanki servi ve sanavber ağacı gölgesi gibi, sevgilinin uzun ince boyundan düşmüş ve yolun toprağı üzerine serilmiştir. Sevgilinin amber beni de sanki saf misktir:

*Nefha-i 'anber tutar zülfi hamundan 'âlemi
Kanda gitse iki yanında iki micmer bile (K.10/2)*

*Düşüp ol kadd-i bâlâdan döşenmiş hâk-i râh üzre
Mu'anber zülfi gûyâ sâye-i serv ü sanavberdür (G.50/3)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Bâkiyâ hâl-i 'anberîni anun
Nâfe-i müşg-i nâbdur güyâ (G.14/6)*

1.3. Gâliye: Misk ve amberden yapılmış, saça ve kaşa sürülen siyah renkli ve güzel kokulu bir çeşit kınadır. Gâliye sevgilinin siyah saçının ve toprağın rengidir. Sevgilinin her iki yanağına düşen gâliye renkli saçı kaşlarının hilâline iki lâm harfi olmuştur. Tabiatın canlanıp güzel kokuların ortalığı kapladığı ilkbaharda toprak rüzgâr esintisiyle gâliyeye döner:

*Sahn-ı çemende nefha-i bâd-ı bahâr ile
Bâkî gül-âb u gâliye misk oldu âb u gil (G.287/5)*

*Ol iki zülf-i müşg-i gâliye-fâm
Olmış ebrûların hilâline lâm (G.329/1)*

1.4. Tütsü (bahûr): Ödağacı, misk, lâden gibi maddelerden meydana gelen ve yakıldığında güzel koku veren bahûrdur. Ayva tüyü ve ben siyah renk itibariyle tütsüye benzetilmiştir. Sevgilinin yanağı ateş, ayva tüyü ve beni misk ve amber tütsüsü, halka halka siyah saç da tütsüden yükselen duman olarak düşünülür:

*Ruhun âteş hat u hâlin bahûr-ı misk ü 'anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür (G.50/1)*

2. Süs Eşyası: Divanda siyah renkle ilgili olarak süs eşyalarından *sürme* ve *sorguçtan* bahsedilmiştir.

2.1. Sürme (kuhl, tûtiyâ): Kirpik diplerine sürülen toz hâlinde bir güzellik unsuru ve göz hastalıkları tedavisinde ilaç olarak kullanılan, görme kabiliyetini ve parlaklığı arttıran siyah renkli bir cevherdir. En kaliteli sürme İran'da Isfahan şehrinden elde edilir. *Sıfâhân*, *kuhl-i Sıfâhân*, *sürme-i Sıfâhânî* ile Isfahan'ın sürmesiyle meşhur olmasına işaret edilmiştir. Isfahan sürmesi sevgilinin yolunun toprağıyla kıyaslanmış, ancak sevgilinin yolunun toprağı üstün tutulmuştur. Isfahan sürmesi sevgilinin yolunun toprağını görseydi, gözü kararır düşerdi. *Gözü (veya gözleri) kararmak* deyimini tevriyeli(bkz.) kullanılmıştır. Geleneğe göre de gözün siyah ve sürmeli olanı makbuldür:

*Göz karardur düşerdi hâk-i rehin
Görse ger sürme-i Sıfâhânî (G.488/4)*

*Beyâzı gurre-i subh-ı sa'âdet
Sevâdı sürme-i çeşm-i cihân-bîn (K.4/8)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

2.2. Sorguç (otağa, per): Eskiden imtiyaz alâmeti olarak kavukların ön tarafına takılan tüy ve mücevher süstür. Siyah tüy anlamındaki *siyeh perden* anlaşıldığına göre memduhun (III. Murâd 1574-1595) sorgucu siyah renklidir. Devlet ve saadete erdiği anlatılmak istenen memduhun siyah sorgucu devlet kuşu olarak bilinen hümânın gölgesine benzetilmiştir. Aynı memduh için bir başka beyitte benzer nitelemeye rastlanmaktadır:

*Farkında ol siyeh per zill-ı hümâyâ benzer
Hakkâ bu kim yaraşmış ol tâc-dâre düşmüş (G.216/8)*

*Gûşe-i destârına sandum otağa takdılar
Sâye salmış farkına perr-i hümâ-yı saltanat (M.3/II.4)*

3. Savaş Aletleri: Divanda savaşta doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan *topuz*, *kement*, *zincir*, *kın*, *zırh* ve *nal* gibi aletler tespit edilmiştir.

3.1. Topuz (şeş-per): Şeş-per altı dilimli topuzdur. *Sünbül* redifli kasidenin dua bölümünde memduhun düşmanları kınanıp ayıplanırken, hatta ölmeleri için beddua edilirken sümbül şeş-pere benzetilmiş, siyaha yakın koyu rengi ve top top şekliyle sümbülün düşmanlarının başına bir topuz gibi inmesi istenmiştir:

*Ser-i a'dâna taka seng-i melâmet güller
Ola düşmenlerinin başına şeş-per sünbül (K.24/47)*

3.2. Kement (kemend): Uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek üzere atılan ucu ilmikli kaygan uzun ip veya idam için kullanılan yağlı kayıştır. Sevgilinin gamzesi avcı, saçı kement, kaşı yay, kirpiği de oktur. Zülf-kemend benzetmesi kemendin rengini, şeklini ve görevini belirtmektedir. Sevgilinin halka halka siyah saçının yüzüne düşmesi kement tasavvuruna sebep olur. Âşığın esir düşünülmesi sevgilinin saçının kemende benzetilmesiyle, saçın bend olarak tasavvur edilmesi de örgülü şekliyle ilgilidir. Âşık, sevgilinin kement saçında bir esirdir, belâ kemendine yakalanmış bir zavallıdır, eziyet çekse de daima sevgilinin kement kâkülünü arzular:

*Zülfün esîri Bâkî-i bî-çâre dostum
Bir mübtelâ-yı bend-i kemend-i belâ imiş (G.218/5)*

3.3. Zincir (zencîr, silsile): Birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşan, hükümlülerin eli ve ayağına vurulan demir bağıdır. Divanda saç ve sümbüle benzetme unsuru olmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sevgilinin siyah, uzun ve örgülü saçı bağlama ve esir etme itibariyle zincire benzetilmiştir. Sevgilinin zincir saçı divane âşığı bağlayan bir vasıtaadır. Gönül perişan saça düşünce zincire vurulmuş gibi olur. Sevgilinin saçı bütün gönülleri kendinden geçirip divane etmiş ve aşk hastanesinde zincire vurmuştur. Sevgilinin zincir saçına divane olmayan kişi akıllı değildir, yani delidir ve zincire vurulmalıdır. Sevgilinin zincir saçına olan aşırı sevgisinden deliren âşık sevgilinin saçından ayrı kalınca da zincirden kurtulmuş bir divaneye benzer:

*Zülfünü görsem 'izârün üzre ey hûr-i cemîl
Sanuram zencîr şeklin bağlamışdur Selsebil (G.285/1)*

*Saçun zencîri sevdâsında Bâkî
Begüm divânedür divâne ma'zûr (G.132/5)*

Kandiller zincirle asılır. Kaş mihrap, parlak alın kandil, alna dökülen siyah saç karanlık, kıvrım kıvrım saç da zincir olarak tasavvur edilir. Sevgilinin alınma düşen siyah saçını görenler mihrapta nurlu bir kandilin zincirle asılı olduğunu sanırlar:

*Kaşun üzre târ-ı mûyunla cebînün gördiler
Nûrdan kandîl asılmış sandılar mihrâbda (G.450/3)*

Sümbül renk ve şekil olarak zincire benzetilmiş; sevgilinin saçının ucu yüzünden deliren ve zincirini ardında sürükleyerek gezen bir divane olarak düşünülmüştür. Gül bahçesinin misk kokulu birer zinciri olan sümbüller rint tabiatlı âşığın gönlünü devamlı olarak yeme, içme ve eğlenmeye çekmektedir:

*Ser-i zülfünle zencîrin sürer divânedür sümbül
Gam-ı hâlünle yanup lâleler küh-sâre düşmüşdür
(G.173/4)*

*'Ayş u safâya hâtırumuz turmayup çeker
Sümbüller oldı silsile-i müşg-sâ-yı bâğ (G.226/2)*

3.4. Kın (niyâm, kırâb): Bıçak ve kılıç gibi kesici âletlerin kabıdır. Kın ile gece hâli arasında benzerlik kurulmuş, kının rengini gece karanlığı belirlemiştir. Güneşin doğup karanlığı dağıtması, güneş her sabah kılıca benzeyen parlak ışıklarını gece kınından çekip yıldızların üzerine salladığı şeklinde hayalî bir sebeple açıklanmıştır:

*Her seher tâ ki nücûm üzre niyâm-ı şebden
Çıkara tîg-i cihân-gîrini mihr-i rahşân (K.2/59)*

Kan ağlamak derin üzüntü, *kırâb* kılıç kını, *karaya batmak* ise karalar giyip yas tutmaktır. Kânûnî(1520-1566)'nin ölümü üzerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

duyulan derin üzüntü ve yasın dile getirildiği mersiyenin bir beytinden, sahibi ölen bir kılıcın devamlı olarak kınında tutulduğu anlaşılmaktadır. Kının içi karanlıktır, karadır. Kılıcın kına girip daima içi karanlık olan kında kalması karalar giyip yas tutması şeklinde güzel bir sebeple izah edilmiştir:

*Yâd eylesün hünerlerini kanlar ağlasun
Tîgun boyunca karaya batsun kırâbdan (M.1/V.7)*

3.5. Zırh: Savaşlarda ok, kılıç ve süngü gibi silahlardan korunmak için giyilen demir ve tel levhalardan yapılmış giysidir. Misk renkli ve kokulu saç, renk ve şekil bakımından zırh olarak düşünülmüş, saça koruma vasfı yüklenmiştir:

*Turrallar egnindeki müşgîn zirihler seyrin it
Gamzeler takındığı şemşîr-i cevher-dârı gör (G.71/2)*

3.6. Nal (na'l): Yük hayvanlarının tırnaklarına çakılan ayağın şekline uygun demir parçasıdır. Âşığın bedenindeki yaraların benzetilene olmuştur. Sevgili nazlıdır, naz atıyla âşığı tepeler. Âşığın bedenindeki nal izlerini andıran kabuk bağlamış ve kararmış yaralar bu durumun kanıtıdır:

*Esb-i nâz ile beni yâr kılupdur pâ-mâl
Na'ller şekli ana sînede olmuştur dâl (G.294/1)*

4. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar: Divanda siyah renkle doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi olan araç gereçlerden *mum*, *tespîh* ve *çengel*in kullanıldığı belirlenmiştir.

4.1. Mum (şem '): Bir fitilin etrafına erimiş bal mumu dökülerek genellikle silindir şeklinde dondurulan ince, uzun bir aydınlatma aracıdır. Mumun siyah renkle münasebeti amberle yoğrulmuş olmasına dayanır. *Mu'anber şem'* ifadesinden muma amber katıldığı anlaşılmaktadır. Kül renginde ve güzel kokulu bir madde olan amberin muma katılmasıyla elde edilen ve siyahımsı renkte olan amberlenmiş mum yanıp erirken etrafa güzel koku yayar. Sevgili amberlenmiş mumdur, baştan ayağa güzel kokar. Mumun boyu, alevi ve dumanı ile sevgilinin ince, uzun boyu, aydınlık yüzü ve kıvrım kıvrım amberli saçları arasında ilgi kurulmuştur:

*Murassa' câmdur ağzun leb-â-leb sükkerî şerbet
Mu'anber şem'dur kaddün ki ser-tâ-pâ mu'attarsın
(G.347/6)*

4.2. Tespîh (sübha): Belirli dinî sözleri tekrarlamak için kullanılan, çeşitli maddelerden boncuk şeklinde yapılmış, genellikle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

otuz üç veya doksan dokuz taneden oluşmuş dizidir. Divanda söz konusu olan siyah taneli tespihtir. Zâhidin yüzü ve tespihin rengi siyahtır. Tespih tanelerinin siyahlığı hakikatte ikiyüzlü zâhidin(*bkz.*) yüzü karasıdır:

*Sevâd-ı sübha-i sad-dâne şeyh-i sâlûsun
Hakîkate nazar olınsa yüzi karasıdur (G.94/3)*

4.3. Çengel (kullâb): Kullâb *çengel, kanca* demektir. Gönülleri kendisine doğru çeken ve ucunda gönülleri bulunduran siyah kıvrık saç çengele benzetilmiştir. Çengelin rengini benzetildiği siyah renkli saç belirlemiştir. Sevgilinin saçı cefa çengelidir; çengel saçın âşığa veya gönüle yaptığı eziyetlerin sınırı yoktur. Âşığın boyu perişan saçın çengelinin eziyetlerinden dolayı bükülür, yaya döner. Sevgilinin mızrağa benzeyen kirpiği âşığın gönlünü yanından kovdukça amber renkli ve kokulu kıvrık saçı gönlü çengellerle kendisine doğru çeker:

*Kaddüm bükilüp derdün ile döndi kemâne
Kullâb-ı ser-i zülfi perîşânun elinden (G.359/2)*

*Sürdükçe nîzelerle yanundan müjen dili
Kullâblarla turra-i 'anber-feşân çeker (G.154/5)*

5. Yazıyla İlgili Unsurlar: Divanda yer alan yazıyla ilgili siyah renkli araç gereçler *kalem, yazı, nokta, mürekkep, mühür* ve *tuğradır*.

5.1. Yazı (hat) ve Kalem (hâme, kilk): Kalem yazıyı yazan araç, yazı ise siyah mürekkebin vücut bulduğu şekillerdir. Yazı ve kalemin siyah renkle ilgisi sevâd, misk, kaş(*bkz.*), hat (ayva tüyü)(*bkz.*), menekşe ve sünbülle ilgili çeşitli benzetme ve tasavvurlarla belirtilmiştir.

Yazının rengi bazen doğrudan *sevâd* ile, bazen de dolaylı olarak *benefşe* ve *sünbül* ile belirtilmiştir. *Sevâd-ı hat* ifadesinden mürekkebin renginin yazının rengini tayin ettiği anlaşılmaktadır. Siyah mürekkeple yazılmış satırlardaki güzel şiir gül bahçesindeki akarsuya benzetilmiştir. Menekşe fermanda, sünbül de defterde yazı olarak düşünülmüş, yanağı ve saçı vasfında bir defter hazırlansa kâğıdı gül yaprağı, yazısı da sünbül olursa sevgiliye yaraşır, denilmiştir:

*Sevâd-ı hatda nazm-ı âb-dârum
Çemen-zâr içre olmuşdur akar su (G.398/8)*

*Yaraşur zülfi ruhun vasfına defter yazsam
Kâğıdı berg-i gül ola hat-ı defter sünbül (K.24/41)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Müşgîn misk kokulu ve siyah anlamında kullanılan bir sıfattır. İlbahar gül bahçesi gelininin süsleyicisi, sümbül de siyaha yakın koyu rengiyle süsleyicinin elindeki misk kalemine benzemektedir. Misk kokusu yayarak yazı yazan veya süs yapan kalem ortalığı güzel kokularla doldurur. Bütün insanlar sevgilinin iyiliklerini yazarken misk kokarak yazan kalemde çıkan yazıya hayrandır:

*Nev- 'arûs-ı çemene mâşûtadır fasl-ı bahâr
Kim anun hâme-i müşgînine benzer sünbül (K.24/13)*

*Dem-i tahrîr-i eltâfında 'âlem
Tufeyl-i hâme-i müşgîn-rakamdır (G.147/8)*

5.2. Nokta: Çok küçük boyutlarda işaret veya benektir; bazı harflerin üzerine konulan ufak işarettir. Yazıdaki her nokta, siyah rengi, küçük ve yuvarlak şekliyle bene benzetilmiştir. Misk kokuları saçarak yazan kalemde vücut bulan her nokta mana güzelinein yanağına ben olur:

*Noktalar kim dökülür hâme-i müşgînünden
Her biri şâhid-i ma'nâya olur hâl-i 'izâr (K.25/32)*

5.3. Mürekkep (midâd): Yazı yazmaya yarayan, is, zamk ve su gibi çeşitli maddelerin karışımından meydana gelen çeşitli renklerde sıvı maddedir. Divanda siyah renkli mürekkepten bahsedilirken karanlık, duman ve amber ile ilgi kurulmuştur.

Ölümsüzlük suyu olan âb-ı hayâtın kaynağı karanlıklar ülkesidir. Mürekkebe-zulmet-âbâd münasebetinden hem mürekkebin renginin siyah olduğu hem de şairin şîrinin hayat bağısladığı anlaşılabilir:

*Nükte-i lâl-i revân-bahş ile ey Bâkî yine
Zulmet-âbâd-ı midâdun âb-ı hayvân gizlemiş (G.214/9)*

Mürekkep siyah renk ilgisiyle duman ve ambere benzetilmiştir. *Âh* kelimesi *elif* ve *heden* oluşmaktadır. *Elifin* kalem, *he* harfinin hokkaya benzetildiği bir beyitte, *âhın* siyah dumanı da mürekkep olarak tasavvur edilmiştir. *Leff ü neşr* yoluyla mürekkebe ile amber arasında renk açısından kurulan ilgiden mürekkebin rengi anlaşılacaktır:

*Harf-i gama devât u kalem şekl-i âhdur
Ana mürekkebe âhda dūd-ı siyâhdur (G.61/1)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Zamân-ı kitâbetde kilk ü mürekkebe
Elinde olur var ise 'ûd u 'anber (K.3/18)*

5.4. Mühür: Bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya unvanının kazılı bulunduğu genellikle metalden yapılmış araçtır. Âşığın gözü yuvarlak şekli ve siyah rengiyle siyah mürekkebe bandırılıp basılmış mühre benzetilmiştir. Mühür şekil olarak yuvarlaktır ve siyah mürekkebe bandırılıp basıldığında çıktısı da siyah olacaktır. Mühürlenip sevgiliye gönderilmiş mektuptaki basılı olanın mühür değil, kıskançlıkla ardınca bakakalan âşığın kara gözleri olduğu şeklinde hayalî bir sebeple izah edilmiştir:

*Cânâne giden nâmedeki mühr degüldür
Ardınca kalur reşk ile çeşm-i nigerânım (G.319/4)*

5.5. Tuğra: Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları özel bir şekli olan sembolleşmiş işarettir. Saç ve sümbül tuğraya benzetilmiştir. Beyaz yanak sayfasında ayva tüyü (yazı) ve ben (nokta) üstünde halka halka şekliyle yer alan siyah saç eşsiz güzellikte bir tuğraya benzer. Hat sanatına ait terimlerin bir arada ve birden çok anlamda zikredildiği bir beyitte, menekşe ve sümbül siyah rengi belirten unsurlar olmuştur. Menekşe fermandaki siyah yazı, sümbül de siyah mürekkeple çekilmiş güzel bir tuğra olarak düşünülmüştür:

*Halka halka zülf kim ol hatt u hâl üstindedür
Şekl-i tuğrâdur misâl-i bî-misâl üstindedür (G.124/1)*

*Hat-ı menşûr-ı devletdür beneşşe rind-i mey-h'âra
Çemende şâh-ı sünbül ana bir tuğrâ-yı garrâdur (G.127/4)*

6. Giyim Kuşam ve Kumaş: Siyah renkle ilgisi olan *peçe*, *çember*, *cübbe*, *zunnâr*(bkz.), *şal*, *perde* ve *atlas* gibi giyim kuşama ve kumaşa dair eşyadan bahsedilmiştir.

6.1. Peçe (nikâb): Yüze örtülen ince siyah bir örtüdür. Peçenin siyah rengi, örtme, gizleme ve ışığı engelleme özellikleri vardır. Saçın peçeye benzetilmesi yüzü örtüp gizlemesiyle ilgilidir. *Perde-i şâmdan*, yani akşam karanlığından peçenin siyah renkli olduğu anlaşılmaktadır. Sevgilinin yanağı gül veya güneş olarak tasavvur edilince, saç yanağı örten siyah bir peçe olur. Sevgilinin yüzü güneş, dolaşık saçı güneşi örten akşam karanlığı, kaşı da hilâldir. Güneş batıp akşam karanlığı çökünce hilâl doğar, yani hilâlin görünmesi akşam karanlığına bağlıdır. Peçe, güneşe (yüz) akşam perdesi (saç) olunca, âşığın gözüne sevgilinin kaşının şekli görünür. Saç her iki yanağa örtü olunca taze sümbül kıskançlığından perişan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

olur. Yanağın bir bölümü siyah peçeden görünürince güneş buluttan doğmuş sanılır:

*Perde-i şâm olıcak mihre nikâb-ı ruhsâr
Zâhir oldı gözüme hey'et-i ebrû-yı nigâr (K.25/1)*

*Olsa zülfi ol gül-'izâra nikâb
Olur âşüfte sünbül-i sır-âb (G.19/1)*

6.2. Şâl: Omuzları örtmek için kullanılan geniş atkıdır. Siyah şâl ve gece arasında benzerlik kurulmuştur. Kubâd Paşa'nın iyiliğinden bahsedilen bir beyitte, memduhun lütf elbisesi layık görürse geceler siyah şâlnı giymeyi terk ederdi, denilmiştir:

*Eger ki hil'at-i lutfın kulayda erzânî
Siyâh şâlnı terk ide geymeyeydi leyâl (K.20/25)*

6.3. Çember (çenber): Başa bağlanan yemeni; tahtadan veya demirden yapılan daire veya halka, kasnak; esirlik, bağlılıktır. Sevgilinin saçı siyah rengi ve halka halka yuvarlak şekliyle çembere benzetilmiştir. Sevgilinin saçına tutkunun dile getirildiği bir beyitte, dış etkilerden korumak için hasta olan göze siyah çember bağlanmış gibi sevgilinin siyah saçının halkasının hayali âşığın gözünün önünden gitmez, denilmiştir. Aynı konuda yazılmış diğer bir beyitte de, ağlayıp inleyen gönlün zayıflıktan kıl gibi incelse de sevgilinin düğüm düğüm olan saçının çemberinden, yani saçının sevdasından geçemediği söylenmiştir. Bu hâliyle çember aşırı sevgiyi ve esaret dercesinde bağlanmayı belirttiği için kelimenin *esirlik*, *bağlılık*, *kölelik* anlamlarını da hatırlatmaktadır:

*Halka-i zülfi hayâli gözümüzden gitmez
Güviyâ çeşm-i 'alil üzre siyâh çenberdür (G.108/4)*

*Geçemez çenber-i gîsû-yı girih-gîründen
Gerçi kim za'f ile bir kılca kalıpdur dil-i zâr (K.18/44)*

6.4. Cübbe: Eskiden ilmiye sınıfının elbise üstüne giydiği uzun, yanları geniş, düğmesiz ve yakasız, genellikle siyah renkli bir giysidir. Divanda ham sofunun giysisi olarak geçmektedir. Cübbe doğrudan siyah rengiyle değil, ilmin ve imanın kabuğunda kalan, her hususu elindeki kara kitaba bakarak değerlendiren ham sofu olan zâhidle alay etmek ve onu küçük düşürmek maksadıyla kullanılmıştır. Cennetin kıyafetle ilgisi yoktur; cübbe ve sarık zâhidin cennete gitmesine yetmez:

*Zâhid ol siklet ile uçmağa hâzırlanma
Çıkar ol cübbe vü destârı biraz hıffet bul (G.307/5)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

6.5. Perde (hicâb): Siyah renk, örtme, gizleme ve ışığı engelleme özellikleriyle sevgilinin saçı ve karanlık için benzetilen olmuştur. *Kara zülf, zülf-i şeb-âsâ* ve *zulmet* tavsifinden perdenin rengi anlaşılmaktadır. Sevgilinin saçı perde, yüzü ay veya güneştir. Siyah saçın yüze düşüp cemâl nurunu örtmesi çekilmiş siyah bir perde olarak düşünülmüştür. Âşığın bahtını karartan da bu perdedir, yani siyah saçtır. Ayva tüyünün içi karartan gamı ile karanlık arasında paralellik kurulan bir beyitte karanlık *perde* olarak tasavvur edilmiştir. Güneş yüzlü sevgilinin güzelliğine duyulan aşk ayva tüyünün gönlü karartan gamını giderir, yani nar ve nur karanlık perdesini def eder:

*Bana devlet yüzün göstermeyen baht-ı siyâhumdur
Kara zülfün ki çekmiş perde ol ruhsâr-ı nikûya (G.458/2)*

*Dilden giderdi hattı gamın 'aşk-ı hüsn-i yâr
Def' itdi nâr u nûr hicâbını zulmetün (G.280/5)*

6.6. Atlas: Yüzü parlak, sık dokunmuş bir tür ipekli kumaştır. Sevgilinin güzellik unsurlarından yanak, ben ve saçtan bahsedilen bir beyitte, yanağa düşen siyah saç renk itibariyle atlas kumaşa benzetilmiştir. Al yanaktaki misk renkli ve kokulu bene düşen saç siyah renkli atlas kumaş gibi sevgiliye yakışıyor:

*Siyâh atlas gibi zülfün yaraşdı
'İzâr-ı âl-i müşgîn-hâle düşdi (G.527/3)*

7. Oyunlar: Divanda siyah renk ilgisiyle oyunlardan *satranç* ve *gûy* u *çevgân*dan bahsedilmiştir.

7.1. Satranç-Piyon (beydak): Satranç iki kişi arasında altmış dört kareli bir tahta üzerinde değerleri ve adları değişik olan siyah ve beyaz on altışar taşla oynanan bir zekâ oyunudur. *Beydak, ruh, şâh* ve *ferzâne* satranç taşlarından, *açmaz* da satranç terimlerindedir. Yüz satranç tahtası, yanaktaki ben (hâl) de piyon (beydak) olarak tahayyül edilmiştir. Hâl-beydak münasebeti siyah renk ve küçük yuvarlak şekil benzerliğine dayanmaktadır:

*Beydak-ı hâl-i ruhun zülfünle mestûr eyleme
Almağa şâhum gönül ferzânesin açmazdan (G.364/2)*

7.2. Gûy u Çevgân: Bir meydanda top ve ucu kıvrık bir sopa ile at üstünde oynanan bir oyundur. Gûy top, çevgân da ucu kıvrık bir sopadır. Sevgilinin uzun ve ucu kıvrık olan siyah saçı çevgâna, âşığın başı aşk meydanına atılan gûya benzetilmiştir. Mahabbet meydanında sevgilinin çevgânına başını koymak mertlerin kâridir. Saçın hayali gönlünde yer alınca, âşık belâdan kurtulamaz,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

başını (topu) sevgilinin saçına (çevgâna) teslim eder. Menekşe de bazen gûy, bazen de çevgân olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin beninin gamıyla perişan ve başı dönmüş bir hâlde olan menekşenin yuvarlak yaprakları topa, incecik sapı da çevgâna benzetilmiştir:

*Ser-i zülfi ucında 'âkıbet ser terkini urdum
Girüp meydâne Bâkî topumu çevgâne tapşurdum
(G.341/5)*

*Gam-ı hâlünle ser-gerdân benefşe
Gehî top oldı geh çevgân benefşe (Mt.20)*

8. Denizcilikle İlgili Araç Gereçler: Siyaha yakın koyu renk ilgisiyle denizcilikle ilgili araç gereçlerden olan *çapadan* bahsedilmiştir.

8.1. Çapa (lenger): Gemi demiri, gemiyi yerinde mıhlamak için denize atılan zincir ve bu zincirin ucundaki çapadır. İlkbaharda gül bahçesi yemyeşil çimen ve rengârenk çiçeklerle donanır. Çimenlik alan denize, sümbül de gemi demirine (lenger) benzetilmiş, lengerin rengi sümbülle belirlenmiştir:

*Sâkıyâ zevrakı sür bâd-ı bahâr esdi yine
Sebze-zâr oldı yem-i ahdar u lenger sünbül (K.24/14)*

IV. Kişiler ve Kişilikler: Doğrudan veya dolaylı olarak *sevgili*, *âşık*, *rakîb*, *zâhid*, *cadı* ve *köle* siyah renkle ilişkilendirilmiştir.

1. Sevgili: Divan şiiri şahıs kadrosunun *sevileni* ve siyah rengin en çok belirlediği kişidir. Siyah, sevgilide estetik değeri olan ve âşığı cezbeden bir renktir. Sevgilinin saçı, kaş, gözü, kirpiği, beni ve hatı (*ayva tüyü*) siyahtır. Sevgili siyah renkli güzellik unsurlarıyla hem güzellik hem de zulüm timsâlidir.

1.1. Saç (zülfi, gîsû, turra, kâkül, perçem, ca'd, külâle, sünbül): Divanda saçın belirgin özellikleri rengi, şekli ve kokusudur. Siyah rengi, yüzün iki yanından sarkık, kıvrım kıvrım, halka halka, perişan ve dağınık olması, alna ve omuza dökülmesiyle anılmıştır. Saç, Leylî(bkz.), Hindû(bkz.), zincir(bkz.), zırh(bkz.), çengel(bkz.), tuğra(bkz.), perde(bkz.), atlas(bkz.), çevgân(bkz.), âh(bkz.), gölge(bkz.), gece, bulut(bkz.), duman(bkz.), kırlangıç(bkz.), tavus(bkz.), yılan(bkz.), at/Şeb-dîz(bkz.), şeb-bû(bkz.), sümbül(bkz.) ve reyhan(bkz.) gibi birçok unsurla benzerlik kurulmuştur.

Saç renk olarak siyahtır. Sevgilinin saçının siyah oluşu bazen *zülfi siyâh*, *zülfi siyeh-rû*, *zülfi siyeh-kâr*, *kara zülfi*, *zülfi kara*, *siyeh kâkül* gibi ifadelerle doğrudan, bazen de *zülfi şeb-reng*, *zülfi şeb-âsâ*, *şeb-i zülfi*, *zülfi şebdîz*, *kâkülün sevdâları*, *saçun sevdâsı*,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

sevdâ-yı zülf, zülf-i miskîn, Hindü-yı halka-be-gûş, sevâd-ı mülk-i Hutun ile dolaylı olarak dile getirilmiştir:

*‘Ârızun turmaz öper zülf-i siyeh-rû göz göre
Hiç yüz virmezsin ammâ ‘âşık-ı miskînüne (G.425/3)*

Gece, karanlık hâli ve uzunluğuyla sevgilinin saçının benzetilenidir. *Siyeh-kâr* hem saçın siyahlığını hem de kötü işler yapan hâlini belirten bir sıfattır. *Târ* karanlık ve saç teli demektir. Sevgilinin siyah saçı geceye, saçlarının halkalarından görünen parlak yanağı da geceleyn parlayan dolunaya ve Ülker yıldızına benzer:

*Ser-i zülf-i siyeh-kârün şeb-i târ
‘Îzârün pertevi meh-tâba benzer (G.116/4)*

*Çü zülfi halkalarından görine ruhsârı
Şeb-i siyâhda gûyâ olur ‘ayân Ülker (G.150/3)*

Sevgilinin siyah saçının örtme ve gizleme özelliği vardır. *Zülf-i şeb-reng, zülf-i şeb-âsâ, şeb-i zülf* ve *zülf-i şebdîz* gibi ifadelerde görülen zülf-şeb münasebeti saçın hem siyah rengini hem de gizleme özelliğini belirtir. Saç gece renkli, yanak da aydınlık ve parlaktır; gerçek aydınlık gece renkli saçın parlak yanağın üstünden alınmasıyla ortaya çıkar. Yüzün güzelliğinin ilkbahar olarak görünmesi için kara bulut olan ayva tüyünün yanaktan tıraş edilmesiyle mümkün olur. Yüzük oyununun konu edildiği bir beyitte de zülf ve turra el birliği ederek gönül yüzüğünü gizler. Âşık da *ya ondadır, ya bundadır* tekerlemesini söyleyerek yüzüğü bulmaya çabalar:

*Şeb-i zülfün nihân eyle ruhun rûşen nehâr olsun
Gider ebr-i hatun yüzden cemâlün nev-bahâr olsun
(G.352/1)*

*Zülfün el bir eyleyüp turranla pinhân itdiler
Hâtem-i dil hâsılı ya andadur ya bundadır (G.157/4)*

Med suların kabarması, cezir ise çekilmesidir. Sevgilinin yüzü saflığı ve parlaklığıyla su, ay veya güneştir. Dalgayı hatırlatan kaşının şekli meddi, rüzgârda uçuşan saç da cezri hatırlatır. Sevgili kaşını veya siyah saçını gösterince güzellik deryası olan yüzünde med ve cezir belirir:

*Gösterdi gâh zülfi karasın gehî kaşın
Deryâ-yı hüsn-i dost ‘ayân itdi cezr ü med (G.43/3)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sevgilinin siyah saç attâr tablası gibi güzel kokar. Sevgilinin saçını ve benini görüp kokusunu alanlar hakikî misk ve anberin ne olduğunu anlarlar. Rüzgâr, sevgilinin saçının kokusundan âşığın gönlüne bir nefes iletcek olursa âşığı çıldırtır. *Zülf-i müşgîn, zülf-i müşg-âsâ, kâkül-i müşgîn, turra-i müşgîn, turra-i müşgîn-bû, müşgîn saç, zülf-i mu'anber, nigâr-ı anberîn-gîsû* gibi ifadeler sevgilinin saçının hem misk ve amber kokusuna hem de siyah rengine işaret eder:

*Çîn içre yok saçun gibi bir müşk-i ter velî
Müşgîn saçunda bulmağ olur sad hezâr çîn (G.379/3)*

*Tutalum mihri görem tal'at-i dil-ber yirine
Kime dil bağlayam ol zülf-i mu'anber yirine (G.422/1)*

1.2. Kaş (ebrû, hâcib): Divanda rengi, şekli ve sayısı itibarıyla söz konusu edilmiş, bazen tek başına, bazen de göz ve kirpikle birlikte ele alınmıştır. Misk, amber, gölge ve yazıyla ilişkilendirilmek suretiyle rengi belirtilmiştir.

Kaşın rengi karadır. Kaşların *ebrû-yı müşgîn* ve *ebrû-yı anberîn*le tavsif edilmesi, yazıya ve hümânın kanatları gölgesine benzetilmesi karalığına delâlet eder. Kaşlar sayfaya benzetilen yüze siyah mürekkeple yazılmış iki mısra olarak tasavvur edilmiş, rüzgârla dağılıp uçuşan siyah saç hümânın kanatlarının gölgesi olarak düşünülmüş, güzellik sultanın kaşına bakanlar başına hümânın kanatlarının gölgesi düşmüş sanırlar, denilmiştir:

*Ya hod bir nev-hat a'lâ dil-rübâdur
İki mısra' olupdur ana ebrû (G.398/9)*

*Ol şeh-i hüsnün gözi üzre bakanlar kaşına
Sâye-i perr-i hümâ düşmüş sanırlar başına (G.421/1)*

Kaş şekil olarak *hilâle* ve *râ* harfine benzer. Kaşın hilâl tasavvurunda şekil benzerliği ve hilâlin geceleyin gökyüzünde görünmesi esastır. Dolunay yıllarca karalasa da sevgilinin *râ* harfi gibi olan kaşına benzer bir hilâl yazamaz. Yüz-kitap münasebetinde yanaklar sayfaya benzetilmiş, yüzdeki güzellik unsurlarıyla kitap sayfalarındaki yazı, şekil ve çizgiler arasında benzerlik kurulmuştur. Sevgilinin kaşı kudret kâtibi tarafından siyah mürekkepli kıl kalemle güzellik sayfası olan yüze yazılmış ince bir yazı veya çekilmiş bir meddir:

*Yazamaz ebrûların râsına benzer bir hilâl
Mâh-ı tâbân bunca yıllardur misâlin karalar (G.59/2)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Kaşun ol râdur ki yazmış anı kudret kâtibi
Kıl kalemle safha-i hüsnünde ruhsâr üstine (G.482/2)*

1.3. Göz (çeşm): Divanda bazen tek başına, bazen de kaş ve kirpikle birlikte ele alınmış, Hindü(bkz.) ve ceylanın gözü(bkz.) ile benzerlik kurulmuştur.

Sevgili kara gözlüdür. *Çeşm-i siyeh, siyeh çeşm, siyeh gözler, iki kara göz, kara gözler ve sevâd-ı çeşm-i havrâ* ile gözlerin rengi doğrudan söylenmiştir. Gönlü yaralı âşığın sevgilinin mahmur gözüne benzeyen karanlık bir köşede kaldığı ve sevgilinin mum gibi aydınlık yanağını görmeyi arzuladığı ifade edilen bir beyitte de *künc-i târîk* ile gözün rengi dolaylı olarak belirtilmiştir:

*Âlet-i hüsnî mükemmel kad-i dil-cû da güzel
Ol siyeh gözler ile hak bu ki ebrû da güzel (G.313/1)*

*Karşu tut şem '-i ruhun bi'llâhi ben dil-hasteye
Künc-i târîk içre kaldum çeşm-i bîmârün gibi (G.485/6)*

Kara göz zulüm timsâlidir; kaşların altında mesken tutup fitne yapar, âşığı ve gönlünü helâk eder. Sevgilinin kara gözleri avcı, gönül kuşu avdır. Kara gözler iki şahinin avına süzülmesi gibi süzgün süzgün bakarak gönül kuşunu avlar. Âşığın gönlü bazen siyah renkli ve zalim güzellik unsurları olan saç ve göz arasında kalıp perişan olur. Sevgilinin kara gözü sevgilinin saçının ucunda asılı olan âşığın gönlünü saçın elinden hışımla almaya çalışır:

*Mürg-i cânî şöyle benzer itmek isterler şikâr
Ol kara gözler süzildi iki şâhînler gibi (G.499/3)*

*Dil-i Bâkîyi ser-i zülfün elinden cânâ
Çeküben hışm ile çeşm-i siyehün ala gibi (G.518/5)*

1.4. Kirpik (müje, müjgân): Divanda siyah rengiyle değil, mızrak, kılıç, hançer ve ok gibi kesme, yaralama, delme ve öldürme özelliklerine sahip savaş aletlerine benzetilmek suretiyle âşığın gönlünü karartan bir unsur olarak tavsif edilmiştir. Ok kirpikli, keman kaşlı ve kement saçlı sevgili âşığın gönlünü avlar, sıkıntı verir ve içini karartır:

*İdi şikâr gönlümi bir şûh-ı şeh-levend
Müjgânı tîr ü kaşı kemân turrası kemend (G.34/1)*

1.5. Ben (hâl): Çoğu doğuştan tende bulunan ufak, koyu renkli leke veya kabartılardır. Siyah rengi, küçük ve yuvarlak şekliyle

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

dâne, Hindû(*bkz.*), misk(*bkz.*), amber(*bkz.*), bahûr(*bkz.*), nokta(*bkz.*), beydak(*bkz.*), sinek(*bkz.*) ve karanfile(*bkz.*) benzetilmiştir.

Ben siyah renklidir, *hâl-i siyâh* ile benin rengi doğrudan belirtilmiştir. Sevgilinin beni dâneye benzetilmiştir. Saç tuzak, ben de tuzakın üstündeki dâne olarak düşünülünce âşığın gönlü kuş olur. Gönül kuşu yanaktaki siyah dâne benin arzusuyla saçın tuzakına düşer. Sevgilinin yüzü güzellik harmanı, benler de bu harmana saçılmış danelerdir. Dâne benlerin sevdası (isteği, siyahlığı) âşığa âh ettirir, ömür harmanını viran eder:

*Dâne-i hâl-i siyâh ey Bâkî
Hirmen-i 'ömrümi itdi ber-bâd (G.41/5)*

Habb, tane, tohum, çekirdek; yutulacak yuvarlak ilaç, hap demektir. Sevgilinin yüzündeki küçük siyah renkli ben ferahlatan bir hap olarak düşünülür. Âşık sevgilinin beninin hayalinden hâlî değildir, sevgilinin beni onun için en iyi ferahlatan haptır:

*Şarâb-ı dil-güşâ olmaz o la'l-i cân-fezâdan yig
Müferrih hab bulunmaz hâl-i rûy-ı dil-rübâdan yig
(G.271/1)*

1.6. Hat: Divanda genellikle yazı ve ayva tüyü anlamında kullanılmıştır. Ayva tüyü siyaha yakın koyu rengi ve küçücük şekliyle misk, amber, bahûr(*bkz.*), yazı, çimen, karanlık(*bkz.*), bulut(*bkz.*), toz(*bkz.*), karınca(*bkz.*), at/Şeb-dîz(*bkz.*), menekşe(*bkz.*), sümbül ve kir ile ilişkilendirilmiştir.

Ayva tüyleri siyaha yakın koyu renklidir. Ayva tüyelerinin rengi *sevâd-ı hat*, *hat-ı müşg-fâm*, *hat-ı müşg-bâr-ı yâr*, *hatt-ı müşgîn*, *anberîn hat*, *hatt-ı mu'anber*, *hat-ı anber-bû* ve *sünbül* ile belirtilmiştir. *Şâm-ı zulmet* ve *hatt-ı siyeh-kâr* tavsifinde *zulmet* ayva tüyelerinin siyahlığını, *siyeh-kâr* ise ayva tüyelerinin hem siyahlığını hem de sevgilinin güzelliğine zarar veren hâlini belirtmektedir:

*Hatundur şâm-ı zulmet gerdenündür şem '-i kâfûrî
Fürûzân olmağa gül-nâr haddünden alur nûrî (G.547/1)*

*Gönlümüz alur ele zülf-i dil-âvîzün hele
Vechden hâric degül hatt-ı siyeh-kârün gibi (G.485/2)*

Müşg-fâm, *müşg-bâr*, *müşgîn*, *anberîn*, *mu'anber* ve *anber-bû* gibi tavsiflerden ayva tüyelerinin rengi ve kokusu anlaşılmaktadır. Ayva tüyleri amber kokulu saçın yanağa düşen gölgesidir. Misk renkli ve kokulu ayva tüyleri sevgilinin güzelliğine zarar vermez, çünkü karanlık arttıkça ay daha parlak görünür:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

'Anberîn hatun anun sâyesidür haddünde
Kim gönül bağlamaz ol turra-i 'anber-sâye (G.467/3)

Revna-ı hüsne halel virmez o hatt-ı müşgîn
Arturur belki şeb-i târ şu'â'ın kamerün (G.277/2)

Ayva tüyü incecik şekli ve siyahımsı rengiyle yazıya benzetilmiştir. Âşığın gönül sayfası sevgilinin ayva tüyleriyle (gubârî yazı) yazılıdır. Sevgilinin dudağının kenarındaki ayva tüyleri şeker üstüne yazılmış şirinlik muskasıdır. Sevgili sultan, yanak ferman, yanaktaki ayva tüyleri fermandaki yazıdır; yasemin kokulu saç yanağa düşünce ferman yazısına baş eğmiş bir kul olur:

Nûşîn lebinde hattını kim görse Bâkıyâ
Şîrinlik yazıldı sanur şeker üstine (G.428/5)

'Ârız-ı gül-gûnunun dâ'im hat-ı fermânına
H'âh u nâ-h'âh eyler ol zülf-i semen-bû ser-fürû (G.399/2)

Çimen koyu yeşil rengiyle ayva tüyüne benzetilen olur. Sevgilinin yüzü gül bahçesi, ayva tüyleri bu bahçedeki çimen olur. Âşık, baharın habercisi olan sümbül gül bahçesi sayfasında görünmeden önce sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini gönül levhasına çizmiştir:

Levh-i hâtırda hatun nakşını tasvîr itdüm
Olmadın safha-i gül-zâra musavver sünbül (K.24/42)

Ayva tüyü kir ile ilişkilendirilmiştir. Hayalî ve güzel bir sebeple, sevgilinin berrak su gibi yanağında görünenin ayva tüyü değil, vefasızlığının sonucu olarak ay yüzünde beliren kirdir, denilmiştir. Hat-kir münasebetinde benzetme yönü siyah renktir:

Hat degüldür görinen âb-ı 'izârında velî
Bî-vefâlık o mehün kir getirüpdür yüzine (G.463/2)

1.7. Çene (zenahdân): Divanda genellikle çukuru üzerine kurulan hayallerle anılmış, âşık için her türlü tehlike ve sıkıntının olduğu karanlık bir kuyuya ve zindana benzetilmiştir. Zindan, mecazen, çok karanlık ve sıkıntılı yer demektir. Âşığın gönlü çene çukurunu görünce içine düşüverir. *Düşmek* yukarıdan aşağıya inmek ve âşık olmak anlamlarına gelmektedir. Aşk denizinde yüzücü geçinenler sevgilinin çene çukuru kuyusuna düşmeden girdabın ne olduğunu bilemezler. Çene çukurunun kuyu ve zindan olarak tasavvurunda Yusuf'un kuyuya atılması, zindanda esir kalması ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

âşığın sevgiliye esir olmasının önemli bir rolü vardır. Gönül Yusuf'tur, sevgilinin çene çukuru zindanında esir kalmıştır:

*Âh kim düşdi nâ-gehân gönlüm
Göricek ol çâh-ı zenahdânı (G.488/5)*

*Gönül Yûsuf gibi çâh-ı zenahdânunda kalmışdur
Halâs eyle benüm şâhum ki zindânunda kalmışdur (G.165/1)*

2. Âşık: Divan şiiri şahıs kadrosunun *seveni* ve siyah rengin en çok tesir ettiği kişidir. Siyah, âşığın tahammül gücünü kıran, bahtını ve gönlünü karartan sebeplerin rengidir. Âşık kara bahtlılar zümresine mensuptur. *Baht-ı siyâh* ve *baht-ı siyeh-kâr* hem âşığın kara bahtını hem de kara bahtının kötülük sebebi oluşunu belirtir. Sevgilinin siyah renkli güzellik unsurları ile âşığın kara bahtı arasında bağ vardır. Âşığın bahtını karartan sevgilinin saçının sevdasıdır. Çektiği siyah perdeyle yanağı gizleyen siyah saç âşığın bahtını karartır:

*Kevkeb-i bahtumuz sa'îd olmaz
Çünkü baht-ı siyâha mensûbuz (G.197/3)*

*Bana devlet yüzün göstermeyen baht-ı siyâhumdur
Kara zülfün ki çekmiş perde ol ruhsâr-ı nîkûya (G.458/2)*

3. Rakip (ağyâr): Âşığın karşısında yer alan bir engeldir. Âşığın bakış açısıyla karga(*bkz.*), yüzü kara, ağzı kara ve kalbi kara olmak üzere olumsuz sıfatlarla anılmış ve aşağılanmıştır. Kara, mecazen, kötü, uğursuz; yüz kızartıcı durum, leke anlamlarına gelir. Kara sıfatı rakibin yüzünün, sözünün ve kalbinin çirkinliğini ifade etmek, fitne ve fesat ehli olduğunu belirtmek ve onu aşağılamak için kullanılmıştır:

*Sarardı benzi hasedden benümle yâri görüp
Rakîb-i rû-siyehe bir garîb reng oldı (G.489/4)*

Âşık, rakibin dişlerinin vasfını kırma yazıyla yazmayı, yani bir yumrukla dişlerini kırmayı, kara gözünü de toprakla doldurmayı düşünür; sevgilinin siyah beninin hayali rakibin kalbinde yer edinmesi hâlinde, sanki karanlık bir gecede parlak bir yıldız yer almış gibi olacağını söyler:

*Kırma yazıyla rakîbun dişleri vasfin yazup
Nusha-i çeşmi sevâdın pür-gubâr itsem gerek (G.273/3)*

Hâlün hayâli hâtır-ı ağyârı kıldı cây

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Gûyâ karanu gicede rûşen sitâredür (G.92/3)

4. Zâhit (sofî): İlmin ve imanın kabuğunda kalan, çok konuşup öğüt veren ve güzellikten anlamayan ikiyüzlü ham sofudur. Siyah, zâhidi küçük düşürmek maksadıyla kullanılmış bir sıfattır. Zâhit utanacak durumu olan kara yüzlü biridir, elindeki siyah tespihi yüzünün aksidir:

*Yüzün eline alup geldi meclise sofî
Bu gice rişte-i tesbîhi târ-ı çeng oldu (G.489/5)*

5. Cadı (câdû): Geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlaktır, büyücüdür. Divanda sevgilinin saç, gözü ve beninin cadılık özelliklerinden bahsedilmiştir.

Zülf-i câdû şeklinde tavsif edilen sevgilinin saç her kıla binlerce âşığın gönlünü bağlayabilecek yetenekte olan bir büyücüdür. Siyah saç; büyü, saç telleriyle büyü yapılması ve büyücülerin siyah renkli elbiseler giymeleri ilgileriyle cadıya, yanak da saflığı dolayısıyla berrak suya benzetilir. Berrak su gibi yanak üzerinde uçuşan sevgilinin saç cadı olarak düşünülmüştür. Cadıların suda batmadığına ve ateşte yanmadığına inanılır:

*Görüp zülfün 'izârun üzre bildüm
Mukarrer batmaz imiş suya câdû (G.398/2)*

Sihir sevgilinin câdû gözlerinin bir özelliğidir. İşveli bir şuh olan sevgilinin kara gözü cadı, yan bakışı hilekâr, saçı büyücü ve kâkülü yankesicidir. Sevgilinin cadı gözü âşıklarını büyüler ve kendinden geçirir; aynı göz yüzün iki tarafından sarkan saç sihirle ejderha gösterir. Yanaktaki beni de cadı gibi ateşler saçır:

*Zülfi sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîve-kâr
Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dersen işte sen (G.380/4)*

*Siyeh zülfeynüni sihr ile çeşmün gösterür su 'bân
Ruhunda hâlün âteşler saçır ol 'ayn-ı câdûdur (G.170/3)*

6. Köle (bende, çâker, gulâm, Hindû, halka-be-gûş): Hür olmayan ve birinin emri altında bulunan; herhangi bir şeye aşırı derecede bağlı olan kimsedir. Divanda menekşe, Hindû ve Zühal'e (Keyvân) doğrudan veya dolaylı olarak kölelik vasfı yüklenmiştir.

Köleler genellikle siyah tenli olarak düşünülür. Menekşe siyaha yakın koyu rengiyle bir köle olarak tahayyül edilmiştir. Menekşenin boyu kısa ve boynu eğridir, süsenin (susam) ise boyu uzun ve meyve kısmı kılıca benzer. Rengi, şekli ve konumu itibarıyla

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

menekşe köle, sûsen de menekşe üstüne kılıç tutan hür biri olarak tasavvur edilmiştir:

*Devründe niçün olur bende benefşe
Üstine kılıçlar mı tutar sûsen-i âzâd (G.35/2)*

Hindû siyah rengi ve hizmetkârlığıyla köle anlamında kullanılmıştır. Kölelere menekşe, sümbül ve reyhan gibi adlar vermek âdetti ve bu adları taşıyan köleler siyâhî olurdu. Saç siyah rengiyle, sümbül de siyaha yakın koyu rengiyle Hindû'ya benzetilmiştir. Sümbül, sevgilinin saçının siyâhî bir kölesidir veya sevgilinin saçının güzelliği karşısında bir köledir. Sümbül aynı zamanda kapısında kul ve köle olmak için çaresiz bir Hindû gibi memduhun çaresizlerin sığınağı olan eşğine gelmiştir:

*Dil-i âşüfte-sıfat cevri ile pâ-mâl itme
Hindû-yı halka-be-gûşundur o zülf-i miskîn (K.26/24)*

*Sünbül-i ter zülfünün Hindî gulâmıdır senün
Hâk-sârıdır gül-i ruhsârunun gül-zârlar (G.85/4)*

*Geldi bir Hindû-yı bî-çâre-sıfat işigüne
Garazı bu ki kapunda ola çâker sünbül (K.24/20)*

Zühal'in (Keyvân) köle olarak tasavvuru sevgiliyi yüceltme arzusundan kaynaklanmaktadır. Zühal memduhun kapısında bir Hindû kapıcı olarak tahayyül edilmiştir. Gezegenlerin en üstünde yer alan, siyah renge ve Hindistan'a hâkim olan Zühal yıldızı ay yüzlü sevgiliye köle olmakla şereflenip mutlu olurdu:

*İrüp şerefe sa'îd olurdu
Kul olsa eger o mâha Keyvân (G.375/4)*

V. Maddî ve Manevî Hâller: Bu bölümde siyah renkle ilgisi dolayısıyla genellikle âşıktaki tezâhür eden veya âşığın muhatap olduğu maddî ve manevî hâllerden *sevda*, *âh*, *yara*, *zulm*, *matem*, *belâ* ve *gamdan* bahsedilmektedir.

1. Sevda: Aşk, sevgi; istek, heves, arzu; aşırı sevgiden doğan bir çeşit hastalık; çok kara, çok siyah demektir. Divanda genellikle aşk ve siyah anlamları kastedilerek kullanılmış, saç ve sümbülle ilişkilendirilmiştir.

Eskiden insanın mizacını etkileyen dört sıvıdan birinin sevda olduğu kabul edilmiştir. Bedende dengeli bulunan bu sıvılardan olan sevdanın artması veya eksilmesi, sevda denilen akıl ve sinir hastalıklarına yol açtığına inanılırdı. Sevgili siyah saçlarıyla âşığı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

sevdalara salar, yani kara sevdaya düşürür. Sevgilinin saçı yanağına düşünce sevdası da âşığın başına düşer. Âşık saçın sevdasıyla divane olalı Leylâ ve Mecnûn kıssası unutulmuştur:

*Hattum hisâbın bil didün gavgâlara saldun beni
Zülfüm hayâlin kıl didün sevdâlara saldun beni (G.531/1)*

*Açdı ol gonca-i ra 'nâyı libâs-ı gül-gün
Düşdi ruhsârına zülfi başuma sevdâsı (G.537/4)*

İlkbaharda sevdanın arttığına dair inancın tesiriyle, lale, sümbül ve âşığın sevdaya düşüp perişan olduğu ifade edilmiştir. Lale, kırmızı yaprakları ve ortasındaki siyahlıkla, sevgilinin beninin ve yanağının sevdasıyla bir kızıl delidir. Sümbül perişandır; âşığı sümbül gibi perişan eyleyen amber kokulu saçın sevdasıdır:

*Lâle çemende başı açık kıpkızıl deli
Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimâğı var (G.53/4)*

*Zülf-i 'anber-büyünün sevdâlarıdır dostum
'Âşıkun hâlin perîşân eyleyen sünbül gibi (G.492/2)*

2. Âh: Âşığın gönlündeki aşk ateşinin, hasta veya divane oluşunun belirtisi olarak göğe yükselen ateşli ve siyah renkli dumandır. Divanda duman(*bkz.*), bulut(*bkz.*) ve saç ile benzerlik kurulmuştur.

Âh siyah rengi, ince uzun şekli, göğe yükselmesi, kaplama ve örtme özellikleriyle aşk ateşiyle yanan âşığın gönlünden çıkan siyah renkli dumandır. Âşık misk renkli ve kokulu saça bakıp âh eder; ancak bu âhlar âhû gözlü sevgiliye tesir etmez. Âşık ayrılık gününde ve vefasız feleğin eziyetine uğradığında ettiği âhların dumanı yükselerek gökyüzünü kaplar, karartır, gündüzü geceye döndürür. Âşığın âhi gökyüzünün suratında patlayan bir silledir, sille indirilmiş surat morarır ve zamanla kararır:

*Şeb-i târik görünür gözüme rûz-ı firâk
Dûd-ı âhumla meger toldı ser-â-ser âfâk (G.232/1)*

*Gömgök itdi sille-i âhum sipihrün sûretin
Gök yüzine bak inanmazsan eger ey meh-likâ (G.15/3)*

Sevgilinin saçı siyah renkli ve ayak topuğuna kadar uzundur. Saç aşağı doğru uzadıkça âşığın âhi o oranda başı aşip yukarı doğru yükselir. *Baştan aşmak* hem dumanın başı aşarak göğe yükselmesi hem de çok fazla olması anlamlarına gelen bir deyimdir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Benüm dūd-ı kebūd-ı nâr-ı âhum başdan aşmışdur
Senün zülf-i siyâhun ayağınla bas ber-â-berdür (G.50/2)*

Zülf-gam münasebetinin, gönlün sevgilinin saçında asılı olması ve gamın gönlü karartması sebepleriyle kurulduğu düşünülebilir. Kararmış gönülden çıkacak olan âh dumanı da koyu renkli olur. Koyu renkli âh dumanı renk ve şekil itibarıyla sümbüle ve sümbüllüğe benzetilmiş, sevgilinin saçının gamıyla âşığın ettiği âhların dumanı gökyüzünde lacivert renkli güzel bir sümbül, yeryüzünde ise sümbülzâr meydana getirmiştir:

*Gam-ı zülfünle dūd-ı âh-ı kebūd
Lâcüverdî latîf sünbül olur (G.156/3)*

*Kûhdan geçse gam-ı zülfünle âhum sarsarı
Kûh deşt ü deşt bâğ u bâğ sünbül-zâr olur (G.114/4)*

3. Yara (dâğ): Divanda âşıklığın somut bir göstergesi olarak zikredilmiş, kabuk bağlayıp kararmış hâliyle âşık, pervane ve pars(*bkz.*) ile ilişkilendirilmiştir. Yara iyileşirken kabuk bağlar ve kararır; kabuk bağlayıp kararmış yara *dâğ-ı siyâh* olarak zikredilir. Âşığın vücudu ve kalbi yaralarla doludur, hatta yaraların çokluğundan vücudu görünmez. Çok ağlayan âşık sinesindeki kararmış yaraları gözyaşıyla örtünce vücudunu/ayıbını gören olmaz. Âşığın yaralarla dolu sararmış ve zayıf vücudu kanatları yanmış bir pervaneye benzer. Âşık sarı teni, kanlı ve kabuk bağlayıp kararmış yaralarıyla sarı, kırmızı ve siyah olmak üzere üç renkli elbise giymiş gibi olur:

*Dâğ-ı siyâh-ı sînemüz örtile mevc-i eşk ile
Bir gün ola ki Bâkiyâ görmeye kimse karamuz (G.202/5)*

*Dâğ-ı siyehler ile cism-i nizâr u zerdî
Bir bâl ü perri yanmış pervânedür sanurlar (G.115/4)*

*Karardı mühre-i dâğum kızardı şerhalarum
Bu cism-i zerd bana câme-i se-reng oldı (G.489/3)*

4. Matem: Yas demektir; insanın ruhen çöküntüsünün ifadesidir. Temsili rengi karadır. Kara; sıkıntı, gam, keder alâmetidir. Matemde günler, haberler, giysiler ve başa saçılan toprak hep karadır. Ölen kişinin ardından yas tutulduğunun göstergesi olarak siyah renkli elbiseler giyilir, çok gözyaşı dökülür ve saçlar yolunur. Hüzün dile getirilirken tabiat da mateme ortak edilir. Masmavi gökyüzünün kara bulutlarla kaplanarak ölen sultanın yasını tuttuğu, kara bulutların yağmur yağdırarak yası tutulan kişinin derdinden ağladığı söylenir. Dağların matem tutan bir kişiye, kara bulutların kişinin saçına,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

yağmurun da gözyaşlarına benzetildiği bir beyitte, dağların saçlarını çözüp yolarak feryat ve figan ettiği, sel gibi akan gözyaşlarını eteğine döktüğü söylenerek yas hâli anlatılmıştır:

*Kılsun kebûd câmelerin âsmân siyâh
Geysün libâs-ı mâtem-i Şâhı bütün cihân (M.1/III.3)*

*Sünbüllerini mâtem idüp çözsün ağlasun
Dâmâne döksiün eşk-i firâvânı kûh-sâr (M.1/IV.3)*

5. Belâ: İçinden çıkılması güç durumdur, iç karartan bir hâldir. Saç ile ilişkilendirilerek tavsif edilmiştir. Belânın saç ile nitelenmesi siyah renk ve eziyet özelliklerine dayanır. Aşk ve mahabbetin anlamı dert ve belâdır, vefasız güzel sevmek müşkil belâdır. Âşık perişan saçın elinde sayısız belâlara uğrar. Sevgilinin siyah saçı âşığa belâ kemendidir, kara belâdır, baş belâsıdır. Saçın sevdası başına düştüğünde, seveda sıvısı artacağı için, âşık asıl belâyı o zaman görecektir. Belâ çeken gönlü saçın elinden almak için yaka sevgilinin boynunu, küpe de kulağını öper:

*Kâkülün sevdâlarından düşdi gönlüm zülfüne
Bir belâ dahı ol oldu başuma kâkül gibi (G.492/4)*

*Belâdur gel bu sevdâdan geç ey dil
Tolaşma halka-i zülf-i nigâre (G.468/5)*

6. Gam: Tasa, kaygı ve üzüntüdür; gönülleri karartan gece gibi karanlık bir hâldir. *Gam şebi* ve *şâm-ı gam* ifadelerinden gamın karanlık renkli olduğu, gönülleri bulandırıp kararttığı ve gama daha çok geceleyin maruz kalındığı anlaşılabilir. Âşık gam akşamında mum gibi yana yana eriyerek ömrünü tüketse de kavuşma sabahına erişemez. Âşığın çok acı çektiği ayrılık gecesinde misafiri gam olur. Gönlü karartan gam gecesinde âşığın meskeni karanlık bir köşedir, gece boyunca devam eden âhının kıvılcımları her sabah doğunun mumunu yakar:

*Şâm-ı gamda meskenüm bir künc-i zulmetdür velî
Şu'le-i âhum yakar her subh şem'-i hâveri (G.515/3)*

Gam gönülleri bulandırır, karartır ve karamsarlığa sevk eder. Karamsarlık olumsuz hâl ve davranışlara sebep olur. Gama maruz kalıp kalbi karanlıkların mahabbet gamının yükünü taşıyamadığı, tahammül gücünün kırıldığı, kararlı davranmadığı, ayrılık hâlini yaşadığı, yalnız ve çaresiz kaldığı, hastalandığı, aklının başından gittiği, perişan olup avare gezdiği, yakasını yırttığı, kederle yatıp

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kederle uyandığı, boyunun büküldüğü, vücudunun ve gönlünün yaralarla dolduğu, geceler boyunca gözüne uyku girmediği, âh u zâr ettiği, kan ağlayıp inlediği ve günde bin kez ölüp dirildiği ifade edilmiştir:

*Bilmezın n'eyleye derd ü gam-ı cânâne bana
Ne müdârâya meded var ne müdâvâ bilürin (G.363/4)*

7. Ayrılık (hecr, hicrân, firâk, fûrkat): Âşığın sevgiliden ayrı olma hâlidir. Ayrılık karanlık bir hâldir, tarifi mümkün olmayan acısıyla âşığın gönlünü karartır. Ayrılığın karanlığa, kavuşmanın sabaha, sevgilinin yüzünün parlak sabah güneşine benzetildiği bir beyitte, ayrılık karanlığını yok ederek kavuşma sabahına eriştirecek güzellik güneşinin doğmasına ihtimal verilmemiştir:

*Ol gün toğar mı başa ki subh-ı visâl irüp
Hüsnün ziyâsı zulmet-i hicrânı dūr ide (G.420/2)*

Ayrılık gece ile ilişkilendirilmiştir. Ayrılık gecesinde ayrılık gamından dolayı âşığın gözünün ne yaşadığını bir kendisi bir de Allah bilir; bu gecede göz âşık için bir belâdır, ne kavuşma gününü görür ne de uyku bilir. Âşığın hasta gönlü ayrılık gecesinde en yakın arkadaşı olarak feryadı överek göğe çıkarır:

*Hecrün gamıyla dîde ne demler geçürdüğün
Fûrkat şebinde ben bilürin bir Hudâyile (G.465/3)*

*Hem-demümdür şeb-i fûrkatde diyü haste gönül
Ögerek göge çıkardı bu gice feryâdı (G.520/4)*

8. Zulüm: Haksızlık, eziyet demektir. Karanlığa benzetilmiş, eziyet verdiği ve gönlü kararttığı belirtilmiştir. Zulüm karanlığını ortadan kaldıracak güç ve kudrete sahip olmak devlet adamlarının övüldüğü meziyetlerden biridir. Bu durumda memduhların varlığı, yüzü ve kılıcı aydınlatma özelliği olan şeb-çerâğ ve güneşe, zulüm ise karanlığa benzetilmiştir. Memduhun varlığı(III. Murâd 1574-1595) veya kılıcı(III. Murâd) zulüm karanlığını dağıtan bir şeb-çerâğ; yüzü(III. Mehmed 1595-1603) ise zulüm karanlığını ortadan kaldırıp dünyayı aydınlatan bir güneş olarak tasvir edilmiştir:

*Şeb-çerâğ-ı zulmet-i zulm ol vücûd-ı pâkdür
Gevherin hakkâ ki izhâr itdi kân-ı ma'delet (M.3/III.4)*

*Güneşdür tal'atı gûyâ cihândan def' u ref' itdi
Zalâm-ı zulm u 'udvânı dalâl-i küfr ü tuğyâm (K.14/9)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

VI. Tabiat ve Eşya: Bu bölümde siyah renkle ilgileri dolayısıyla kozmik âleme dair unsurlardan *gökyüzü, karanlık, gölge, Zühal* ve *ay* gibi unsurlar yer almaktadır.

1. Gökyüzü (*sipîhr, âsmân, çarh, felek, eflâk*): Atmosferin gözle görünen bölümüdür. Gece hâli ve sümbüle benzetilmesiyle siyah renkle ilişkilendirilmiştir. Gökyüzü geceleyin karanlıktır; aydınlık kaynağı ve süsü ay ve yıldızlardır. Gökyüzü saray, yıldızlar gök sarayını aydınlatan sayısız mumdur. Yıldızların mumu parlayarak gökyüzü sarayının kubbesini süsler. Gökyüzü renk ve şekil itibariyle dokuz taneli sümbüle benzetilmiştir. Gökyüzü karanlık hâliyle taze bir sümbül, dokuz gezegen de sümbülün tohumlarıdır:

*Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsmân
Zeyn olmuş idi şu 'lelenüp şem'-i ahterân (K.1/1)*

*Fâzıl-ı dehr Mehemmed Çelebi kim eflâk
Bâğ-ı fazlında tokuz dânelü bir ter sünbül (K.24/18)*

2. Karanlık (*zulmet, zalâm, zulmânî, târ, târîk, karanu, kara*): Işık olmama veya karaltı hâlidir. Âşığın mekânını, miskin rengini, cehaleti, zulmü(*bkz.*), geceyi(*bkz.*), mürekkebi(*bkz.*), perdeyi(*bkz.*) ve hatı(*bkz.*) nitelemek için kullanılmıştır.

Karanlık siyah rengi temsil eder. Âşığın mekânı ve miskin rengi *karanlık*la belirtilmiştir. *Künc-i târîk* ile âşığın karanlık mekânı, *târ* ile de miskin siyah rengi anlatılmıştır:

*Karşu tut şem'-i ruhun bi'llâhi ben dil-hasteye
Künc-i târîk içre kaldum çeşm-i bîmârun gibi (G.485/6)
Andukça bûy-ı hulkunı derdünle lâle-veş
Olsun derûn-ı nâfe-i müşg-i Tatâr târ (M.1/IV.4)*

Karanlık sıkıntı verir, hakikati görmeyi engeller, yanlış teşhise ve sonuca sebep olur. Cehalet karanlığa ve zulme benzetilmiştir. Cehalet karanlığı gönlü karartır ve gerçeğin görülmesine engel olur. Bu sebeple dünyada mücevher diye biriktirilenlerin hesap gününde taş olmasından endişe edilir. Zulüm karanlıktır. Her devirde zulüm karanlığını adaletin aydınlığıyla dağıtacak âdil ve dirayetli devlet adamlarına ihtiyaç duyulmuştur. Memduhların varlığı, yüzü ve kılıcı şeb-çerâğ ve güneş gibi ışık saçan unsurlara benzetilerek zulüm karanlığını yok ettikleri ifade edilir:

*Zulmet-i cehlde cevher diyü cem' itdügümüz
Korkum oldur çıka ol rûzda seng-i hâre (G.426/6)
Şeb-çerâğ-ı zulmet-i zulm eyledi şemşîrünü
Çarh-ı gerdân tîgün elmâsın dirahşân eyledi (K.7/28)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

3. Gölge (sâye, zill): Saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesiyle ışıklı yerde oluşan karanlıktır. Divanda sevgilinin saç, ağaç, misk, amber, bulut(*bkz.*) ve hümâ(*bkz.*) ile birlikte zikredilmiştir.

Gölge tasavvurunda karaltı esastır; karaltı renk olarak siyahtır. Sevgilinin boyu nihâl, serv, şimşâd, sanavber, arar ve Tûbâ gibi ince, uzun ve yüksek ağaçlara; saç da bu ağaçların gölgesine benzetilmiştir. Sevgili letâfet gül bahçesinde boyu göğe yükselmiş, sünbül saç toprağa dökülmüş latîf gölgeli bir fidandır. Sevgilinin amber renkli ve kokulu saç servi ve sanavber gibi yüksek ağaçların gölgesi gibi ince uzun boyundan düşerek yola serilmiştir. Misk renkli ve kokulu saç uzun ince boy üzerine düşünce cenneti gölgeleyen Tubâ ağacının gölgesini andırır. Amber, misk ve gölgenin ortak özelliği siyah renktir:

*Çekilmiş kaddün eflâke dökilmiş sünbülün hâke
Letâfet gül-şeninde bir nihâl-i sâye-güstersin (G.347/4)*

*Düşüp ol kadd-i bâlâdan döşenmiş hâk-i râh üzre
Mu'anber zülfî gûyâ sâye-i serv ü sanavberdür (G.50/3)*

*Dökilmiş zülf-i müşg-âsâ o kadd-i dil-sitân üzre
Döşenmiş sâye-i Tûbâ bihişt-i câvidân üzre (K.8/1)*

Âşık-gölge münasebetinde âşığın kendisini hakir görmesi, sevgiliyi yüceltme isteği ve sevgilinin gölgesine sığınmasının esas olduğu düşünülebilir. Gölgenin bir anlamı da birinin yanından hiç ayrılmayan kimse demektir. Gölge ait olduğu varlıkla birlikte hareket eder; âşık da sevgiliye düşkünlüğünü ve devamlı yanında olma arzusunu ona gölge olmak isteğiyle dile getirir. Gölge aynı zamanda ferahlık ve rahatlık sebebidir. Âşık servi boylu sevgilinin hasretiyle ölecek olursa servinin gölgesinin düştüğü yere gömülmeyi vasiyet eder. Gerçek hayatta nail olamadığı sevgiliye belki öldükten sonra gölgesinin onu kucaklamasıyla kavuşacaktır:

*Men' eyleme yanunca sürinsün ko sâye-vâr
Bâkî kulun da pâdişehüm bir fütâdedür (G.87/5)*

*Ger ölürsem hasret-i kaddiyle ol servün beni
Bir yire defn eylesün kim sâye-i 'ar'ar düşer (G.119/2)*

4. Zühal (Keyvân): Eski coğrafyaya göre Zühal(Keyvân) yıldızı bütün gezegenlerin üstünde yedinci felekte bulunmaktadır, siyah renge ve Hindistan'a hâkimdir. Hintlilerin siyah tenli olması Zühal'in rengine bağlanmaktadır. Her gezegenin bin yıllık devri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

vardır. İlk bin yıllık devre hükmetmesinden dolayı Zühal'in yedi bin yaşında ve gezegenlerin en yaşlısı olduğu kabul edilir. Bir beyitte, siyah rengi temsil eden yıllar görmüş geçirmiş yaşlı Zühal yıldızı yedinci kat feleğin zirvesinde oturan Hintli bir fil bakıcısına benzetilmiştir:

*Bâlâ-yı çarh-ı heftüme Keyvân-ı köhne-sâl
Oturmuş idi niteki Hindû-yı pîl-bân (K.1/8)*

5. Ay (mâh): Dünyanın uydusu olan gök cisimidir. Divanda geceleyin görünmesiyle, yüzündeki siyah leke veya karaltılarla zikredilmiştir.

Ayın zikredilmesi geceyi hatırlatır; ay gece görünür ve güneşten aldığı ışıkla gecenin karanlığını aydınlatır. Geceyi aydınlatan anlamında *şeb-efrûz* ve *şeb-ârâ*, karanlıkta yürüyen, gece giden ve gece yolculuğu eden anlamında *şeb-rev* olarak anılır. Ay geceleyin birçok kez sevgilinin mahallesinin yolunda *şeb-rev* diye tutulmuştur. Bu durum ayın hem gece doğup kendi yörüngesinde ilerlediği hem de gariplerin gece ikamet edecek yeri olmadığından garip olup gece gezdiği için ifade edilmiş olmalıdır:

*Kûyun yolunda nice kez ey mihr-i bî-nazîr
Şeb-rev diyü tutıldı giceyle meh-i münîr (G.91/1)*

Ayın yüzünde siyah lekeler veya karaltılar vardır. Ay, yüzündeki siyah lekelerden dolayı *yüzü kara* olarak nitelenmiştir. Kara yüzlü olması haddini bilmeden güzellik güneşi olan sevgilinin yanağına benzeme isteğinden kaynaklanmaktadır. Ayın yüzündeki karaltıların kastedildiği bir beyitte, güneş gibi parlak yüzlü olan sevgiliye her kim ay yüzlü diyecek olursa ay gibi kara yüzlü olsun şeklinde beddua edilmiştir:

*Öykünse haddüne ne gam ey âfitâb-ı hüsn
Mâh-ı sipîhr kemdür o ne yüzi karadur (G.92/2)*

*Ol âfitâb-tal'ata kim dirse mâh-rû
Olsun cihânda meh gibi dâ'im siyâh-rû (G.401/1)*

Ayın yüzündeki siyah lekeler *gubâr* ve *dâğ* olarak tavsif edilmiştir. Gubâr hem toz hem de ince ve küçük bir yazı çeşidi olan hatt-ı gubârîdir, dâğ ise yanık yarasıdır. Geceyi aydınlatan ayın yüzündeki tozlar olmasa sevgilinin ayna kadar saf ve temiz sinesine benzerdi. Ayın üzerindeki siyah lekeler devranın sevgiliye sunmak üzere turunç üstüne yaktığı dâğlardır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Sîne-i âyine-sîmâsına benzerdi eger
Safha-i mâh-ı şeb-efrûzda olmasa gubâr (K.25/23)*

*Mâh-ı çarh üzre nedür bilmek dilersen ol sevâd
Yakdı yâre sunmağa devrân turunç üstine dâğ (G.227/4)*

VII. Zaman ve Zamanla İlgili Unsurlar: Bu bölümde siyah renkle ilgileri olan zamana dair unsurlardan *akşam* ve *gece* yer almaktadır.

1. Akşam (şâm) ve Gece (şeb, leyâl): Divanda akşam ile gecenin en gizemli hâli olan karanlıkla ilgili çeşitli benzetme ve tasavvurlarla anılmıştır.

Akşam ve gece hâli karanlık anlamına gelen *zulmet*, *zalâm*, *târ*, *târik*, *karanu* gibi sıfatlarla belirtilmiş, *şeb-i târik*, *şeb-i târ*, *şeb-i siyâh* gibi ifadelerle pekiştirilmiştir. Tevriyeli kullanılan *kara yaklaşdın*ın bir anlamı da havanın kararıp akşam olmasıdır. Gündüzün son bulup havanın kararmasıyla akşam, ardından da gece olur. Gece olunca hilâl gemisi karanlık gökyüzü denizinde yelken açıp sahile doğru süratle ilerler:

*Kara yaklaştı şeb irdi diyü keşt-i hilâl
Bâd-bân açmış ider sür'at ile 'azm-i kenâr (K.25/10)*

Geceleyin karanlık hüküm sürer. Gecenin karanlığında çok şeyler yaşanır: Meclisler kurulur, çiçekler açar, rüya görülür, kuşlar ağaçlarda tüner, hilâl veya mehtap parlar, yıldızlar karanlığı bölerek kayar, yastık teklifsiz bir şekilde sevgilinin yanağına yüz sürer, âşıklar feryat ve figan eyler:

*Bî-tekellüf yüz sürer her şeb ruh-ı rengînüne
Böyle niçün yüz virürsin dostum bâlînüne (G.425/1)*

Karanlık çöktükçe ay daha parlak görünür. Parlaklığı ve hareketi dolayısıyla ay (mâh) ve ay ile ilgili olarak oluşturulan terkiplerde istiâre yoluyla sevgili kastedilmiştir. Gece ortalık karanlık, sessiz ve tenhadır, ay yüzlü sevgilinin gezmeye çıktığı zamandır. Sevgili, yüzünün güzelliğiyle parlak bir aydır. Ay geceleyin görünür, sevgili de geceleri dolaşmaya çıkar. Âşığın ümitsiz bekleyişi ve sitemine bakılırsa ay yüzlü sevgilinin gece seyri rakibin evini ziyaret etmekle noktalanmıştır:

*Kimlerün rûşen ider menzilin âyâ bilsem
Giceler seyre çıkar ol meh-i tâbân dirler (G.144/4)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Gece, âşık için, gönlünün karardığı ve her anı bir yıl kadar uzun yaşadığı bir zaman dilimidir. Âşık her gece âh eder, ateşli âhıyla vücut kâşânesini ve gökleri yakar. Gökyüzünün çelik tası âşığın âh kıvılcımlarıyla belâ meclisinde altından bir kadehe döner. Âşığın âh meşalesiyle geceleri gündüzden daha aydınlık olur. Âşığın âh alevi sevgilinin eşiğine varmak için yol aydınlansın diye yel mumlarını yakar. Gam gecesinde âşığın meskeni karanlık bir köşedir. Gam yatağında geceler boyunca gözüne uyku girmez, sabaha kadar döne döne inler. Geceleyin âşığın yarasından akan kan gül renkli şarabı, aşk kılıcının parıltısı da meclisindeki mumudur. Âşık her gece sevgilinin kâkülünün sevdasıyla uzun uzun düşünür, siyah ve uzun saçta dair düşüncelerinin sonu yoktur. Geceleyin sevgilinin mum yanağının arzusuyla birkaç beyit söyler. Gam akşamında mum gibi yana yana eriyerek ömrünü tüketir, ancak kavuşma sabahına erişmez:

*Pister-i gamda gözüm giceler uyhu görmez
İderin subha degin nâleleri döne döne (G.464/3)*

VIII. Dört Unsur: Bu bölümde varlık âleminin esasını teşkil eden dört unsurdan siyah renkle münasebetleri dolayısıyla *su*, *toprak* ve *ateşe* yer verilmiştir.

1. Su ile İlgili Unsurlar: Siyah renkle benzerliği itibariyle su ile ilgili unsurlardan *buluttan* bahsedilmiştir.

1.1. Bulut (ebr): Divanda kara rengi, ışığı engelleme, örtme ve gizleme özellikleriyle sevgilinin ayva tüyü, saçı ve âşığın âhi için benzetme unsuru olmuştur.

Bulut kara renklidir; *ebr-i siyâh* ile bulutun rengi doğrudan söylenmiştir. Kara bulutlar ışık saçan unsurların ışıklarını kırarak gizler. Sevgilinin yanağı parlak aya, ayva tüyü ise kara buluta benzetilmiştir. Kara bulutun ayın ışıklarını kırıp gizlediği gibi, ayva tüyleri de yanağı kaplayarak gizler. Sevgilinin kıvrım kıvrım siyah saçı kara bulut, ayva tüyleri de gölgedir. Sevgilinin ayva tüylerini siyah saçının altında görenler ilkbahar bulutu gül bahçesi üzerinde gölge salmış sanırlar:

*Hattun hadiün yüzini tutmuş nitekim ey cân
Ebr-i siyâh içinde gizlendi mâh-ı tâbân (Mt.16)*

*Zîr-i zülfünde görenler hattunı ebr-i bahâr
Sâye salmış sandılar sahn-ı gül-istân üstine (G.438/5)*

Kara çullara girmek, karalar giymek veya kara giysilere bürünmek demektir. Sultanın ölümü üzerine güneşin ayrılık ateşiyle yanıp yakılması ve buluttan kara çullara girmesi yas alâmeti olduğu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

gibi, bulutun renginin de göstergesidir. Sevgilinin yanağının arzusuyla âşığın âh dumanının yağmur yüklü bulut olup dünyaya gül suyu yağdırmasından da bulutun rengi tahmin edilebilir:

*Yansun yakılsun âteş-i hecrünle âfitâb
Derdünle kara çullara girsün sehâbdan (M.1/V.6)*

*Dûd-ı âhum ruhun hevâsıyla
Ebr olur yağdurur cihâna gül-âb (G.19/2)*

2. Toprakla İlgili Unsurlar: Siyah renkle ilişkilendirilen *toprak, toz ve taş*tan bahsedilmiştir.

2.1. Toprak (hâk, türâb): Divanda siyah rengi itibariyle misk, amber, gâliye(*bkz.*) ve sürme ile benzerlik kurulmuş, sevgiliyi yüceltmek için âşığın kendisini hakir görmesinin timsâli olarak konu edilmiştir.

Toprağın sıfatı *karadır*. İnsan kara topraktan yaratılmış, öldüğünde de son durağı kara toprak olacaktır. Ruh göğe yükselerek geldiği yere dönecek, ten ise toprakta kalacaktır:

*Âhir mekânun olsa gerek cür'a gibi hâk
Devrân elinden irse gerek câm-ı 'ayşa seng (M.1/I.3)*

Toprak siyah renk ve küçük toz parçacıkları itibariyle sürmeye benzetilmiştir. Toprağın sürmeye benzetilmesinden amaç âşık tarafından sürme olarak kabul edilen sevgilinin ayağı toprağını yüceltmektir. Memduhların ayağı, yolu ve eşiği toprağı da aynı maksatla sürme olarak kabul edilmiştir. Âşık kutsal kabul ettiği için sevgilinin ayağı toprağına yüz sürer, bu toprağı sürmeden üstün tutar ve sevgilinin ayağı toprağı varken gözüne sürme çekmez. Sevgilinin kapısının toprağı yıldızların gözüne sürme olmak için hortumla döne döne gökyüzüne yükselir. Sevgilinin ayak toprağı sürmesi bulutun gözüne çekilecek olursa yağmur damlaları yerine inci yağardı:

*Almazın kuhl-i cilâyı 'aynuma
Hâk-pâyun tütüyâsı hoş gelür (G.148/2)*

*Hâk-i râhı güher-i tâc-ı selâtîn-i cihân
Ayağı toprağıdur sürme-i 'ayn-ı a'yân (K.2/15)*

Toprak misk ve amber gibi siyah renkli ve kokuludur. Rüzgâr, sabah vaktinde sevgilinin yolunun toprağına doğru esince âşığın bulunduğu muhit amber kokusuyla dolar; memduhun güzel ahlâkının kokusuyla gül bahçesinde dolaşsa, su gül suyu, toprak da

miske dönüşür. Kuzey rüzgârı bir an için memduhun yaradılış rüzgârına yakınlırsa, suyu gül suyuna, toprağı da miske döndürür:

*Nesîm-i hulkına bir dem karîn olursa eger
Suyı gül-âb ide toprağı müşğ bâd-ı şimâl (K.20/23)*

Âşık-toprak münasebeti âşığın kendisini hakir görerek sevgiliyi yüceltmek ve ayakları altında bulunarak sevgiliye yakın olmak isteğıyle açıklanabilir. Âşık, sevgilinin kapısında toprak olmak yücelmek anlamına geleceğı için, vücudunu sevgilinin yoluna toprak eyler; ancak sevgili yoluna toprak olmuş âşığı görünce yere basmaz olur. Sevgili bastığında kara toprağı yücelttiğı için âşığın hem meskeninden hem de Firdevs-i a'lâdan kastı sevgilinin eşiğinin toprağıdır. Sevgilinin eşiğinin toprağı âb-ı hayât pınarı, kapısı da güneşin doğuş yeridir. Sevgilinin yolunun toprağı âşığın vatanıdır; vatanından ayrı kalmış bir garibin ağlamasına şaşılmaz:

*Hâk-i râh olduğum görüp ayağın
Yirlere basmaz oldı cânâne (G.471/4)*

2.2. Toz (gerd, gubâr): Divanda siyah rengi ve küçücük parçacıklara bölünmüş toprak olmasıyla misk, sürme ve ayva tüyüne benzetilmiş, sevgiliyi yüceltmek için âşığın kendisini hakir görmesinin timsâli olarak zikredilmiştir.

Tozun rengi siyahtır, tozun renginin siyah olması *gerd-i siyâh* ve *zulmânî* ile belirtilmiştir. Toz karartma, örtme ve gizleme özelliğine sahiptir. Savaş meydanındaki çarpışma esnasında göz gözü görmeyecek şekilde siyah toz fırtınası oluştuğunda kılıçlar toz dumanı içinde alev gibi görünür:

*Alevlerdür duhân içre görünür tîgler gûyâ
Ne dem gerd-i siyâhı rezm-gâhı kılta zulmânî (K.5/13)*

Sevgilinin ayağı tozunu göze sürme çekmek eski bir âdettir. Rüzgâr her ne zaman sevgilinin yolunun tozunu kaldırıp uçuracak olursa gönül ehlinin gözüne Isfahân sürmesi çekmiş olur. Sevgilinin ayağı tozu âşığın gözüne parlaklık veren sürmedir. Çılgın âşık ayna gibi saflık ve temizlik kazanmak için sararmış yüzünü sevgilinin izinin tozuna sürer, kanlı gözyaşları olan incilerini sevgilinin ayak tozuna saçmak ister. Hilâl de gökyüzünde memduhun sarayı eşiğinde kehhâl -göze sürme çeken kimse- gibi, feleğin gözüne toz (sürme) çekmek için eline altın bir mil almıştır:

*Bâd şol dem ki gubâr-ı reh-i cânân getirür
Nazar-ı ehl-i dile kuhl-i Sıfâhân getirür (G.131/1)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

'Âşıkâ kuhl-i cilâ yârun ayağı tozıdur
Hâsılı bendesiyüz 'ârif-i sâhib-nazarun (G.277/4)

Mâh-ı nev mîl-i zer almış ele kehhâl-sıfat
İşiginden çeke tâ dîde-i gerdûna gubâr (K.25/21)

Sevgilinin ayağı tozu ceylanın göbeğine oturan kandan elde edilen siyah renkli ve güzel kokulu bir madde olan miske benzetilmiştir. Benzetme siyah renge ve ufalanmış miske dayanmaktadır. Ceylanın göbeğinden misk çıkarılıp sevgilinin izinini tozu doldurulursa uygun olacağı düşünülmüştür:

İnsâf budur kim çıkarup misk-i gazâli
İzün tozını toldurular nâfe-i Çine (G.427/3)

Gubâr hem yazı hem de toz anlamına gelir. Yazıyla ilgisi çok ince ve küçük yazılmış bir yazı tarzı olan hatt-ı gubârîye benzemesinden dolayıdır. Küçük parçacıklara bölünmüş toprak olan toz (gubâr) ayva tüyünün benzetilenidir. Saba yeli sevgilinin yolunun toprağını öpünce âşık kederlenir; gerçekte misk renkli ve kokulu ayva tüyü belirlediğinde âşık tozun ne olduğunu görecekler:

Sabâ hâk-i rehin bûs itdi muğber oldun ey 'âşık
Gubâr-ı hatt-ı müşgîni belürsin göresin tozı (G.530/7)

2.3. Taş (seng): Divanda taş rengiyle değil, genellikle sevgilinin merhametsizliğini ve yaptığı eziyetlerle âşığın gönlünü bulandırıp kararttığını anlatmak için kullanılmıştır. Şûh-ı sengîn-dil, seng-dil, dil-i sengîn, seng-i cevr, seng-i gam ve seng-i cefâ ile sevgilinin taş kalpli oluşu belirtilmiştir. Seng-i siyâh ile Hacerü'l-Esved(bkz.) kastedilmiştir:

Kankı gündür ki senün seng-i gamun zahmudan
Günbed-i çarh-ı felek başumuza teng olmaz (G.204/2)

3. Ateşle İlgili Unsurlar: Duman ve kül siyah renkle ilişkilendirilerek konu edilmiştir.

3.1. Duman (dûd, düttün): Divanda ateşin sonucu belirmesi, siyah rengi ve kıvrımlı şekliyle mürekkep(bkz.), saç, ayva tüyü, âh ve sümbülle ilgili çeşitli benzetme ve tasavvurlarda anılmıştır.

Siyah veya siyaha yakın koyu renkli duman dûd-ı siyâh ve dûd-ı kebûdla belirtilmiştir. Âşığın âh ateşinin dumanı mahabbet şahı olan sevgilinin üstünde gölgelik tasavvur edilince duman ile gölge arasında siyah renge dayanan bir benzetme yapılmış olur:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

*Her nefes dūd-ı âha mensûbuz
Ya 'nî dūd-ı siyâha mensûbuz (G.197/1)*

*Bâlâ-yı serde âteş-i âhum duhânını
Şâh-ı mahabbet üstine bir sâye-bân tutun (G.281/3)*

Zülf-duhan benzerliği siyah renge, uzunluğa, kıvrım kıvrım ve halka halka şekle dayanmaktadır. Sevgilinin siyah saçı güzellik meclisi meşalesinin dumanıdır. Saç dumana benzetilince yüz ateş veya meşale olarak düşünülür. Sevgilinin yanağı ateş, ayva tüyleri ve beni ateş kırmızısı yanakta yanan misk ve amber tütsü(*bkz.*)südüdür. Kıvrım kıvrım siyah saç buhurdândan halka halka yükselen dumandır:

*Zülfün duhân-ı meş'ale-i bezm-i hüsndür
Ağzun çerâğ-ı lutf u melâhat şîrârdur (G.99/3)*

Duman ile sümbül arasında renk ve şekil benzerliği kurulmuştur. Yaz ve kış boyunca buhurdânda yanan tütsüden sümbül renkli kıvrım kıvrım duman yükselir. Misk renkli kâkülün sevdasıyla yanan âşğın gönlünden çıkan duman sarığın kenarına takılmış sümbül olur. Bahçedeki güllerin ateşe, sümbüllerin de bu ateşten yükselen dumana benzetildiği bir beyitte, gül bahçesinde görünenlerin sümbül değil, sevgilinin yanağının kıskançlık ateşine yanan bahçeden yükselen duman olduğu hayalî bir sebeple ifade edilir:

*Kâkül-i müşğîni sevdâsıyla yansam dūd-ı dil
Güşe-i destârdan peydâ olur sünbül gibi (G.532/2)*

*Dûdlar çıkdı yanup reşk-i ruhun nârına bâğ
Câ-be-câ sanma çemende görünenler sünbül (K.24/38)*

3.2. Kül (hâkister): Yanan şeylerden artakalan toz maddedir. Divanda siyahımsı rengi, örtme ve gizleme özellikleriyle zikredilmiştir.

Kül siyahımsı renklidir, kor hâlindeki ateşi zamanla örter ve gizler. Yıldızlar ile ateş koru, gökyüzünün gece hâli ile kül yığını arasında benzerlik kurulmuş, yüce kişiliğe sahip sevgilinin mekânı olan gökyüzü karanlık hâliyle kül yığını, parlayan yıldızlar da ateş koru olarak tahayyül edilmiştir:

*Sanki kûyunda felek encüm-i seyyâre ile
Bir nice ahker ile tûde-i hâkisterdür (G.189/4)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Âşığın yanıp kül olması gönlündeki aşk ateşinin çokluğundandır. Âşığa vuslat suyu yetişmediği takdirde ayrılık ateşiyle yanıp kül olur:

*Olmasa süz-ı 'aşkun dilde eger ziyâde
Hâkister olmaz idüm yanup bu ben fütâde (G.478/1)*

IX. Hayvanlar: Bu bölümde kanatlılardan, böceklerden, sürüngenlerden ve dört ayaklı hayvanlardan olmak üzere siyah renkle ilgisi olması dolayısıyla *hümâ*, *kırlangıç*, *karga*, *tavus*, *karınca*, *yılan*, *timsah*, *pars*, *at* ve *ceylana* yer verilmiştir.

1. Hümâ: Yükseklerde uçan, gölgesi yere düşmeyen, gölgesinin üstüne düştüğü kişinin gelecekte saltanata ve saadete nail olacağına inanılan efsanevî bir kuştur. Hümânın gölgesine mazhar olan kişinin sultan olacağı inancına telmih yapılan bir beyitte sevgilinin alınına düşen siyah saçı hümânın gölgesine benzetilmiş, sevgilinin güzellik ülkesinin sultanı mertebesine erişmesi hümânın kanatlarının gölgesine mazhar olması sebebine bağlanmıştır:

*Zülf-i siyâhı sâye-i perr-i hümâ imiş
İklîm-i hüsne anun için pâdişâ imiş (G.218/1)*

2. Kırlangıç (peristû): Kırlangıçgillerden, geniş gagalı, çatalkuyruklu, ince uzun kanatlı, genellikle karın kısmı beyaz, baş, kuyruk ve kanatları siyah, alnı ve gerdanı kahverengi parlak tüylü olan bir kuştur. Hızlı uçar, kuyruğunu dümen olarak kullanır ve ani dalışlar yapar. Siyah rengi ve rüzgârla birlikte uçuşması dolayısıyla kırlangıcın kanadı sevgilinin saçına benzetilmiştir:

*İdermiş zülfüne perrini teşbîh
Katı alçak kaçır geh geh peristû (G.398/4)*

3. Karga (zâğ): Kanatları geniş, tüyleri siyah, tarla ve bahçelere çok zarar veren bir kuştur. Rakip ve şairin düşmanları için benzetilen olmuştur. Keklik, yürüyüşü, sesi ve gövdesinin güzelliğiyle sevgili, doğan kuşu âşık, karga da siyah rengi, kötü sesi ve çirkin görüntüsüyle rakip olarak düşünülmüştür. Rakibin kargaya benzetilmesi aşağılamak maksatlardır. Karga rakipler üşüşüp aşk doğanı olan âşığı keklik sevgilisinden ayırırlar:

*Zâğlar bir kebk-i ra'nâdan üşüşüp ayırdılar
Şâh-bâz-ı 'aşk iken elden şikârum aldılar (G.178/3)*

Şair Bâkî'ye sataşanlar şairin yüzünün çirkin olmasını kastederek onu Bâkî-i zâğ, başka bir söylentiye göre çirkin sesli bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

müezzin olan babasından dolayı da Karga-zâde şeklinde anılmışlardır³. Bâkî, zağı, karga ve kılağı⁴ anlamlarında kullanarak keskin kılıca benzettiği şiiriyle Karga-zâde diye alay eden düşmanlarının varlığını ortadan kaldırdığı söylemiştir:

*Kesdi 'ırkın Karga-zâdedür diyen düşmenlerin
Zağlanmış bir kılıçdur Bâkıyâ şi'rün senün (Mt.9)*

4. Tavus: Hâkim renkleri beyaz, mavi, yeşil ve siyah olan bir kuştur. Zülf-tavus kuşu münasebeti siyah renk, naz ve cilve ilgisiyle kurulmuştur. Sevgilinin yanağı üzerinde uçuşan kıvrım kıvrım saç İrem bağına dolaşmaya çıkmış tavus kuşuna benzetilmiştir:

*Ham-ı zülfün ki devr eyler yanağın
İrem tâvûsudur cevlâne geldi (G.498/2)*

5. Sinek (megeş, zübâb): Sevgilinin beni sineğe benzetilmiştir. *Anberîn megeş* ve *hâl-i siyâh* sineğin siyah rengini belirten ifadelerdir. Sevgilinin yanağındaki bene benzer amber renkli ve kokulu bir sinek görülmemiştir. Sevgilinin dudağı ve yanağı tatlıdır, sinek de şekerli mamullere düşkündür. Yanaktaki siyah beni şeker üstüne konmuş bir sinektir:

*Bâzâr-ı dehr içinde gözüme tokınmadı
Hâl-i 'izâr-ı yâr gibi 'anberîn megeş (G.209/4)*

*'İzârunda şehâ hâl-i siyâhun
Şeker üstüne konmuş bir megesdür (G.179/4)*

6. Karınca (mûr): Siyah rengi, küçücük oluşu ve narın vücut yapısıyla sevgilinin ayva tüyünün benzetilenidir. Sevgilinin şirin dudakları çevresindeki siyahımsı ayva tüyleri sanki gül suyuna düşmüş karıncalardır:

*Lebleründe hattun ey şîrîn-dehen
Mûrlar cüllâba düşmüş gûyiyâ (G.11/2)*

7. Yılan (mâr, ejdehâ, ejder, su'bân): Ejderha masal canavarı büyük bir yılandır. Ağzından ateş saçar, viran yerlere gömülen hazineleri bekler, hazineleri almak isteyenlere engel olur ve zarar vermiş. Saç rengi ve şekliyle, felek de rengi ve gezegen

³ Halûk İpekten, Bâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, Erzurum 1990, s.27.

⁴ Taş üzerinde bilenen bir kesici aracın keskin yüzüne yapışan ve aracın iyi kesebilmesi için, yağlanmış yumuşak taşla kaldırılması gereken çok ince çelik parçaları.

sayısıyla yılanı benzetilmiştir. Yüz hazine, saç hazineyi koruyan kara bir yılanıdır. Sevgilinin siyah, uzun ve kıvrım kıvrım saç hazineleri bekleyen ejderha gibi vuslat hazinesinin isteklisini öldürür. Felek de dünya hazinesini tamamen sarmış yedi başlı koca bir yılanıdır:

*Genc-i visâl tâlibini ejdehâ-sıfat
Ol halka halka zülf-i ham-ender-ham öldürür (G.133/2)*

*Felek bir ejdehâ-yı heft-serdür
Tolanmış genc-i dünyâyı ser-â-pây (G.519/2)*

Hız. Musa'nın asâsının yılanı dönüşmesi ve Firavun'un büyücülerinin yaptıkları yılanları yutması mucizesine telmih edilen bir beyitte kış Firavun'a, sümbül de rengi ve şekliyle yılanı benzetilmiştir. Baharın müjdecisi olan sümbül elindeki asâyı, Hız. Musa gibi, kış Firavununun askerlerine bir yılan yaptı, denilmiştir:

*Yine Fir'avn-ı şitâ ceşşine Mûsâ-mânend
Eyledi elde 'asâsını bir ejder sümbül (K.24/12)*

8. Timsah (neheng): Sürüngenlerden, sıcak bölgelerin akarsularında yaşayan, kalın derili, uzun kuyruklu, öldürme, parçalama ve yutma özelliği olan vahşi bir hayvandır. Saç şekil olarak timsaha benzetilmiştir. Yüz veya yanak su, yanakların kenarına sarkmış olan saç da su kenarında yatan timsah tasavvur edilmiş olmalıdır. Yüz denizine düşen âşık saç timsahına yakalanıp yem olabilir:

*Mahabbet içre giriftâr-ı hecr olan 'âşık
Denizlere düşüben tu'me-i neheng oldı (G.489/6)*

9. Pars (peleng): Pars (leopar, panter) kedigillerden, postu benekli, çevik ve yırtıcı bir hayvandır. Siyah renk ve küçük yuvarlak şekil ilgisiyle vücudu yaralarla dolu yaralı âşık parsa benzetilmiştir. Âşık baştan ayağa kabuk bağlayıp kararmış benek benek siyah yaralarıyla belâ dağında bir parsi andırır:

*Hem-reng-i peleng itdi beni kûh-ı belâda
Cismümde ser-â-pâ görinen dâğ-ı siyâhum (G.321/2)*

10. At (Şeb-dîz): Şeb-dîz Hüsrev ü Şîrîn mesnevisinin erkek kahramanı olan Hüsrev'in meşhur siyah renkli atının adıdır. Şebi ihtiva eden Şeb-dîz ile siyah saç arasında ilgi kurulmuştur. Şeb-dîz gece renkli, karayağız at anlamına da gelir. Sevgilinin saçında asılı olan gönül Şeb-dîz renkli, yani gece renkli saçtan vazgeçmek istese de bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

istek ona bağlı değildir. Sevgilinin misk kokulu saçının siyah halkası ayva tüyü Şebdîzinin nalıdır:

*Koyup ol zülf-i şeb-dîzi gönül geçmek diler gâhî
Velî görsem yine kalmaz 'inân-ı ihtiyâr elde (G.412/4)*

*Halka-i zülf-i siyâhun ey saçı müşg-i Hutun
Na'l-i şeb-dîz-i hatundur dirler erbâb-ı sühan (M.5/IV.1-2)*

11. Ceylan (âhû, gazâl): Çölde yaşayan ve gözlerinin güzelliğiyle tanınan bir hayvandır. İri ve siyah gözleriyle sevgilinin gözlerinin benzetilene olmuş ve sevgili âhû gözlü olarak tavsif edilmiştir:

*Görüp çîn-i ebrû-yı müşgînüni
Siyeh çeşmüni sandum âhû-yı Çîn (G.368/2)*

X. Bitkiler: Bu bölümde çiçeği veya yaprakları koyu renkli bitkilerden, siyah veya siyaha yakın renkli olan çiçeklerden, küçük ve yuvarlak taneli baharatlardan söz edilmiştir.

1. Çiçekler: Divanda siyah veya koyu rengeyle yer alan çiçekler *menekşe, sümbül, şebboy, lâle, reyhan, karabiber, karanfil* ve *gül-dikendir*.

1.1. Menekşe (benefşe): Menekşegillerden, kısa boylu, güzel kokulu, genellikle mor çiçekli otsu bir bitkidir. Siyaha yakın koyu rengi, kokusu ve boynunun eğriliğiyle sevgilinin saçı, beni ve ayva tüyüne, gûy u çevgâna(*bkz.*), rengiyle de Hindû'ya(*bkz.*), Habeşe, yazıya(*bkz.*) ve köleye(*bkz.*) benzetme unsuru olmuştur.

Menekşe koyu rengiyle *siyah* olarak kabul görmüş, siyahlığı *sevâd-ı mülk-i Habeş, Hindû-sitân, hâl-i Hindû-yı benefşe* gibi ifadelerle belirtilmiştir. Yüz veya yanak gül bahçesi olarak tasavvur edildiğinde siyah renkli ben bahçenin menekşesi veya menekşelik yeri düşünülür. Menekşelik yerin siyah tenli Hintlilerin ve Habeşlilerin memleketi olarak tanımlanmasından da menekşenin rengi anlaşılabilir:

*Diyâr-ı Rûma gül-istânın eyledüm teşbîh
Benefşe-zârını Hindû-sitâna benzetedüm (G.337/3)*

*Döndi diyâr-ı Rûma semenlerle sahn-ı bâğ
Gûyâ sevâd-ı mülk-i Habeşdür benefşe-zâr (K.17/3)*

Menekşe-hat(ayva tüyü) münasebeti menekşenin siyaha yakın koyu renkli ve kısa boylu bir çiçek oluşuna dayanmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sevgilinin yanağı güzellik bahçesine, ayva tüyü de bahçenin çevresinde bulunan mor menekşelere benzetilmiştir. Ayva tüyü sevgilinin yanağına güzellik katmış, menekşeler de bahçenin manzarasını güzelleştirmiştir. Baharda tabiat canlanır, otlar biter ve çiçekler açar. Sevgilinin dudağı baharda açan gonca, gözü nergis, yanağı lâle veya gül, ayva tüyleri de menekşedir. Sevgilinin gül bahçesi olan yanağında ayva tüyleri belirlediğinde menekşenin demetini bir mankıra alan olmaz⁵:

*Bir hüsn dahı bağladı hatdan 'izâr-ı yâr
Etrâf-ı bâğ hûb olur olsa benefşe-zâr (G.111/1)*

*Bâğ-ı ruhunda hattun irişse benefşenün
'Âlemde kimse almazdı mankıra bâğını (G.487/4)*

1.2. Sümbül: Zambakgillerden, erken çiçek açan, başta mor olmak üzere birçok rengi olan, güzel kokulu salkım salkım çiçeği olan soğanlı ve otsu bir bitkidir. Siyaha yakın koyu rengi, kıvrım kıvrım, salkım salkım ve perişan şekliyle sevgilinin saçı, zincir(*bkz.*), yazı(*bkz.*), tuğra(*bkz.*), çapa(*bkz.*), köle(*bkz.*), gökyüzü(*bkz.*), duman(*bkz.*), yılan(*bkz.*), süpürge ve muska arasında benzerlik kurulmuştur.

Sevgilinin saçıyla renk, şekil ve koku itibarıyla en çok ilgi kurulan çiçek sümbüldür. Sümbül ile kastedilen büklüm büklüm siyah saçtır. Saçın sümbül ile münasebeti *sümbül, tâze sümbül, sümbüller, sümbülün turrası, saçları sümbül, zülf-i nigâr sümbül, turra-i müşğini sümbül, sümbül-i müşğîn, sümbül-i miskîn, ca'd-ı mu'anber sümbül, sümbül-i tarî, sümbül-i ter, sümbül-i sîr-âb* gibi ifadelerle dile getirilmiştir. Saçın sümbül tasavvuru yüzün veya güzelliğin gül bahçesine benzetilmesinden dolayıdır. Yüz veya yanak güle benzetilince sevgiliye ait diğer güzellik unsurları tabiattan seçilir. Yüz ve yanak gül, göğüs yasemin, sürmeli göz nergis, ayva tüyleri çimen, ağız gonca, amber kokulu kıvrıcık saç da sümbüldür. Sevgilinin berrak su olan yanaklarına düşen kıvrım kıvrım saçı suya konmuş iki taze sümbülü andırır. Sevgilinin saçı cennet bahçesinin sümbüldür; hatta sevgilinin saçına benzer amber kokulu bir sümbül yetişmemiştir:

*Didâr-ı dost bâğ u gül-istân yiter bana
Zülf-i nigâr sümbül ü ruhsâr-ı yâr gül (G.305/4)*

*'Ârızunda ol iki zülf-i girih-gîrûn senün
Suya konmuş iki garrâ tâze sümbüldür bana (G.12/2)*

⁵ Mangır, bakırdan yapılmış, iki buçuk para değerinde sikke; *argo*, para.

*Var ise turraların bâğ-ı cinân sünbülüdür
Kopmadı bâğdan ol resme mu'anber sünbül (K.24/32)*

Külâhın köşesine gül, sünbül veya karanfil takılırdı. Gül yanaklı sevgilinin külâhının köşesine sünbül takmadığı, görünenin sarkan saçının telleri olduğu söylenmiştir. Sevgilinin saçına benzediği için sünbülün her zaman baş üstünde yeri olmuştur. *Başı üstünde yeri olmak* sünbülün hem başta külâhın köşesine takılmasına hem de kıymeti olmasına işaret eden tevriyeli kullanılmış bir deyimdir:

*Sünbül takınmış alınına sanman o gül- 'izâr
Çıkmış külâh-gûşeye târ-ı külâledür (G.84/4)*

*Benzer ol bûy-ı dil-âvîz ile mûy-ı yâre
Başlar üzre n'ola ger eyler ise yir sünbül (K.24/7)*

Sünbül şekil olarak perişan bir çiçektir. Sünbülün bu tabîî hâli, sevgilinin yanaklarına düşmüş saç kiskanmasına, saça dair üzüntüsüne, saça ve saçın güzelliğine olan tutkusuna bağlanmıştır. Âşığın başına sevda getiren sünbül saçın niyetidir. Âşığın perişan fikirleri gönül bahçesinde sevgilinin saçının yâdıyla sünbüller meydana getirir:

*Zülfünün dest-resin tıydı meger ruhlarına
Bâğda sünbülün ahvâli perîşân dirler (G.144/2)*

*Yâd-ı ser-i zülfünle gül-zâr-ı dil ü cânda
Sünbüller ider peydâ efkâr-ı perîşânım (G.338/3)*

Sünbül, rengi, kıvrım kıvrım ve salkım salkım sarkan yapraklarıyla süpürgeye benzetilmiş, memduhun (Mehmed Çelebi'nin) kapısında hizmet etmek için elinde süpürgeyle bekleyen bir hizmetçi olarak düşünülmüştür. Halkı kendine bağlamak için misk ile muska yazdırıp boynuna taktı denilerek, sünbül renk ve şekil bakımından boyna takılan siyah renkli bir muskaya da benzetilmiştir:

*Yine ferrâş-sıfat destine cârûb almış
Ki ide hidmet-i hâk-i der-i dâver sünbül (K.24/17)*

*Yazdurup müşğ ile boynına hamâ'il takdı
Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül (K.24/5)*

1.3. Şebboy (şeb-bû): Turpgillerden, güzel kokulu, dar yapraklı, çeşitli renklerde çiçekleri olan, çok yıllık ve otsu bir süs bitkisidir. Dik gövdesi şerit şeklinde grimsi yeşil sert yapraklar taşır. Dalların ucunda kümeler oluşturan dört taçyapraklı çiçekleri vardır. Sevgilinin siyah renkli, kıvrım kıvrım saç *şeb-bûya* benzetilmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

Sevgilinin siyah saçının renk itibariyle *şeb-bû* olarak tavsifinde bu kelimedede bulunan ve *gece* anlamına gelen *şeb*in tesiri vardır:

Ruhun ey gonca-dehen berg-i gül-i hod-rûdur
Dir gören zülf-i siyeh-kârun için şeb-bûdur (G.46/1)

Ehl-i diller şiken-i zülfüne şeb-bû didiler
'Âlemi kıldı mu 'attar nice şeb bu didiler (G.184/1)

1.4. Lale: Yaprakları kırmızı, ortası ve yapraklarının alt kısmı siyah olan bir çiçektir. Kara; sıkıntı, keder ve yas alâmetidir. *Târ, kara, kara bağır, bağırı yanmış, tîre-dil* ile lalenin ortasının siyah, kalbinin kara ve sıkıntılı oluşu anlatılmıştır. Bu anlamda, mersiyede Kânûnî'nin güzel huyunun kokusunu andıkça miskin göbeğinin içinin lâlenin içi gibi kapkara olacağı; lalenin hem ortasındaki siyahlığın hem de kederli olmasının *kara bağır* ile kastedildiği bir beyitte de, kan kırmızısı kadehe benzeyen lalenin çiğ tanelerini kara bağına basarak safaya erdiği söylenmiştir. Lale renk ve şekil olarak içinde ateş yanan buhurdân, ortasındaki siyahlığın da misk tütsüsü olarak tasavvur edildiği bir beyitte, lalenin buhurdânda yaktığı misk tütsüsüyle âlemi baharın misk kokusunun kapladığı ifade edilmiştir. Lalenin ortasındaki siyahlık yara -yanık yarası- olarak da düşünülmüş, kabuk bağlayıp kararmış yara *dâğ* ve *dâğ-ı nihân* gibi ifadelerle belirtilmiştir:

Gül-şende basdı jâleleri kara bağına
İrdi safâya lâle-i hûnîn piyâleler (G.103/4)

Bûy-ı müşgîn-i bahâr irdi dimâğ-ı dehre
Yakalı dâmen-i küh-sârda micmer lâle (G.466/3)

Urupdur lâleye mihr-i ruhun dâğ
İdüpdür sünbülü zülfün perîşân (G.393/2)

1.5. Reyhan: Koyu yeşil yapraklı, güzel kokulu, beyaz veya pembe çiçekli otsu bir süs bitkisidir. Koyu rengi ve kokusuyla sevgilinin saç ve ayva tüyünün benzetilene olmuştur. *Hat-ı reyhân* hem Kur'ân ve dua yazmakta çok kullanılmış ince ve küçük bir yazı çeşidi olan *hatt-ı reyhânîyi* hem de sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini belirtmektedir. Reyhanın saç tasavvurunda *deste-i reyhân* ile sıkıca bağlanmış saç ifade edilmiştir. Gönül ipe, saç da reyhan demetine benzetilmiştir. Zayıf gönül ipin reyhan demetine bağlanması gibi sevgilinin saçına bağlıdır:

Haddün ey meh şol hat-ı reyhânda
Sûre-i ve'ş-Şemsdür Kur'ânda (G.476/1)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009

*Gönlün o zülfe beste kılan cân-ı nâ-tevân
Ol riştedür ki deste-i reyhâne sarmaşur (G.47/3)*

1.6. Gül-Diken (hâr): Diken bazı bitkilerin dalında bulunan sert, ucu sivri ve batan çıkıntılardan her biridir. Gül ve bülbülle bütünlük göstermiş, gam, hicran, ayva tüyü ve rakip (ağyâr) için benzetme unsuru olmuştur. Gam, hicran ve ayva tüyü dikenini içini karartarak âşığı veya âşık timsâli bülbülü karamsarlığa sevk eder, feryat ve figan ettirir. Sevgilinin yanağı güzelliği itibariyle gül bahçesi, ayva tüyü de âşığa verdiği sıkıntı sebebiyle dikendir. Ayrılık dikenini bağrını delince, âşık, uzun bir süre derdinden dolayı gonca gibi suskun kalır. Gül dikensiz, yâr cefasız ve ağyârsız olmaz. Âşığa eziyet etmesi sebebiyle rakip de dikene benzetilir:

*Bir lebi gonca yüzi gül-zâr dîrsen işte sen
Hâr-ı gamda 'andelîb-i zâr dîrsen işte ben (G.380/1)*

*Nice dem derd ile dem-beste kalup gonca-sıfat
Bagrumuz delmiş idi mihnet-i hâr-ı hicrân (K.2/8)*

2. Baharatlar: Divanda küçük yuvarlak taneli baharatlardan *karanfil, karabiber ve çörek otundan* bahsedilmiştir.

2.1. Karanfil (karanfûl): Karanfilgillerden, güzel renkli çiçekler açan bir süs bitkisi; mersingillerden, Molük adalarında, Filipinler'de, Hindistan'da yetişen ve yaprakları sürekli yeşil kalan bir ağacın karanfil yağı elde edilen ve baharat olarak kullanılan acımsı, odunumsu, siyah renkli ve güzel kokulu küçük çivi şeklindeki tomurcuğudur. Sevgilinin beni siyah rengi ve küçük yuvarlak şekliyle karanfile benzetilmiştir. Sevgilinin boyu servi, ağzı gonca, ayva tüyü misk, yüzü yasemin, beni de karanfildir:

*Kad serv-i çemen yâre dehen gonca-i gül-zâr
Hat müşg-i Hutun çihre semen hâl karanfûl (G.284/3)*

2.2. Karabiber (fülfül): Karabibergillerin örnek bitkisi olan, zeytinsi, meyvelerin taneleri yuvarlak, yaprakları kalp şeklinde, tırmanıcı bir bitkinin baharat olarak kullanılan kuru ve siyah tanesidir. Sevgilinin beni renk ve şekil itibariyle karabibere benzetilmiştir. Karabiberin tadı acıdır. Sevgilinin ateş kırmızısı yanağındaki siyah benini tavsif eden sözler âşıkların ağzını karabiber gibi yakar. Acı çekmeye alışkın olan gönül sevgilinin siyah beninin sevdasıyla karanfil ve karabiberi arzular:

*Âteşin ruhsârı üzre hâli vasfında sözüm
'Âşık-ı bî-dillerün ağzın yakar fülful gibi (G.532/3)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Sevdâ-yı hâl-i yâr ile ey dil 'aceb degül
Meyl-i karanfûl ârzü-yı fûlfül eylesen (G.255/4)*

2.3. Çörek Otu (habbetü's-sevdâ): Dügün çiçeğigillerden, çiçekleri sapının ucunda bulunan otsu bir bitkidir. Bu bitkinin küçük siyah tohumudur. Sevgilinin beni siyah rengi ve küçük yuvarlak şekliyle habbetü's-sevdâyâ benzetilmiştir. Hintlilerin siyah tenli olmaları dolayısıyla Hindû siyah rengi temsilen kullanılmıştır:

*Nedür bu 'ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar
Nedür bu hâl-i Hindûlar nedür bu habbetü's-sevdâ
(G.6/3)*

Dil ve Üslûp: Bu bölümde siyah rengi belirten kelime ve şekillere, deyimlere, fiillere, edebî sanatlara yer verilmiştir.

1. Kelime ve Şekiller: *En koyu renk; ak, beyaz karşıtı* anlamına gelen rengi belirtmek için Arapça *sevdâ'*, *sevâd*, Farsça *siyâh*, *sevdâ* ve Türkçe *kara* kelimeleri kullanılmış, bu kelimelerle üç dilin kurallarına göre tamlamalar oluşturulmuştur.

1.1. Arapça Kelime ve Şekiller: Siyah renkle ilgili olarak Arapça kurallara göre yapılmış sadece *habbetü's-sevdâ* tamlaması tespit edilmiştir:

*Nedür bu 'ârız u hadd ü nedür bu çeşm ü ebrûlar
Nedür bu hâl-i Hindûlar nedür bu habbetü's-sevdâ (G.6/3)*

1.2. Farsça Kelime ve Şekiller: Siyah renkle ilgili olarak Farsça kurallara göre yapılmış *zülf-i siyâh/siyeh*(G.203/1, G.218/1, G.375/3), *heves-i zülf-i siyâh*(G.363/3), *halka-i zülf-i siyâh*(M.5/IV.1), *zülf-i siyeh-kâr*(G.46/1), *ser-i zülf-i siyeh-kâr*(G.116/4), *silsile-i zülf-i siyeh-kâr*(G.384/3), *zülf-i siyeh-rû*(G.425/3), *çeşm-i siyeh*(G.518/5), *hâl-i siyâh/siyeh*(G.179/4, G.375/2), *dâne-i hâl-i siyâh*(G.41/5), *seng-i siyâh*(G.333/3), *gerd-i siyâh*(K.5/13), *ebr-i siyâh*(Mt.16), *baht-ı siyâh*(G.118/2, G.197/3, G.458/2), *baht-ı siyeh-kâr*(K.19/48), *dâğ-ı siyâh*(G.321/2), *dâğ-ı siyehler*(G.115/4), *dâğ-ı siyâh-ı sine*(G.202/5), *şeb-i siyâh*(G.150/3), *dûd-ı siyâh*(G.197/1), *rakîb-i rû-siyeh*(G.489/4), *sevâd-ı mülk-i Hutun*(G.57/4), *sevâd-ı çeşm-i havrâ*(G.187/4), *sevâd-ı hat*(G.398/8), *sevdâ-yı zülf*(G.129/5) ve *sevdâ-yı hâl-i yâr*(G.53/4) gibi tamlamalar belirlenmiştir:

*Gerçi dil turran elinden yakasın kurtaramaz
Ruhuna meyl idene zülf-i siyâh el karamaz (G.203/1)*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

1.3. Türkçe Kelime ve Şekiller: *Kara* ve *sevdâ* kelimeleriyle Türkçenin kurallarına göre isim ve sıfat tamlamaları yapılmış, *kara* sıfatından türemiş fiiller yapılmıştır.

1.3.1. İsim Tamlaması: *Kadehün karası*(G.270/2), *saçun sevdâsı*(G.538/1), *kâkülün sevdâları*(G.492/4) olmak üzere belirtili isim tamlamaları belirlenmiştir:

Lâle-veş bâğ-ı safâda inen açıldığı yok
Haylî demdür göremez kimse karasın kadehün (G.270/2)

Saçun sevdâsı şeydâ ideli ben zâr u mahzûnı
Unutdı halk-ı 'âlem kıssa-i Leylâ vü Mecnûnı (G.538/1)

1.3.2. Sıfat Tamlaması: *Siyâh* ve *kara* sıfatları kullanılarak *siyeh çeşm*(G.368/2), *siyeh gözler*(G.313/1), *siyeh kâkül*(G.108/3), *siyeh zülfeyn*(G.170/3), *siyâh şâl*(K.20/25), *siyâh çenber*(G.108/4), *siyeh per*(G.216/8), *kara göz*(G.260/4), *kara gözler*(G.499/3) ve *kara zülf*(G.458/2) gibi sıfat tamlamaları oluşturulmuştur:

Zülfine gerçi hemân sünbül-i ter hem-serdür
İkisinden de siyeh kâküli bâlâ-terdür (G.108/3)

1.3.3. Fiiller: Siyah renkle ilgili olarak *karalamak* ve *kararmak* fiilleri kullanılmıştır.

Karalamak: Taslak olarak yazmak veya çizmek; boya veya kalemle birtakım şekiller çizerek bir yeri kirletmek.

Yazamaz ebrûların râsına benzer bir hilâl
Mâh-ı tâbân bunca yıllardur misâlin karalar (G.59/2)

Kararmak: Rengi karaya dönmek, siyahlaşmak.

Karardı mühre-i dâğum kızardı şerhalarum
Bu cism-i zerd bana câme-i se-reng oldı (G.489/3)

1.3.4. Deyimler: Divanda *ağzı kara*, *yüzü kara*, *kara çullara girmek*, *karaya batmak* ve *gözü* (veya *gözleri*) *kararmak* deyimleri tespit edilmiştir.

Ağzı Kara: Kara haber vermekten hoşlanan, şom ağızlı; bir yerde konuşulani veya yapılanı duyup görmesi istenilmeyen kimse.

Nice ağyâr gibi ağzı kara var gerçi
İtleriniün seg-i tâzî gibi mümtâzı geçer (G.161/5)

Yüzü Kara/Yüz Karası(yüzi *kara*(G.92/2), *yüzi karası*(G.94/3, G.224/2), *siyeh-rû*(G.425/3), *siyâh-rû*(G.401/1), *rû-siyeh*(G.489/4)): Utanacak bir durumu olan (kimse).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Çün subh olunca bellü olur yüzi karası
Germ olmasun o hüsn ile ey mâh inende şem' (G.224/2)
Ol âfitâb-tal'ata kim dirse mâh-rû
Olsun cihânda meh gibi dâ'im siyâh-rû (G.401/1)*

Kara Çullara Girmek: Karalar giymek, kara giysilere bürünmek.

*Yansun yakılsun âteş-i hecrünle âfitâb
Derdünle kara çullara girsün sehâbdan (M.1/V.6)*

Karaya Batmak: 1. Büyük üzüntü duymak, 2. Kara renkteki kına konmak/ Karalar giymek anlamında yas tutmak.

*Yâd eylesün hünerlerini kanlar ağlasun
Tigün boyunca karaya batsun kırâbdan (M.1/V.7)*

Gözü (veya Gözleri) Kararmak: 1. Sürmenin gözde siyahlık bırakması, 2. Başı dönmek, hafif baygınlık geçirmek.

*Göz karardur düşerdi hâk-i rehîn
Görse ger sürme-i Sifâhânî (G.488/4)*

2. Vezin: *Siyâh* vezin gereği birkaç beyitte hafifleştirilerek *siyeh*(K.19/48; G.108/3, G.115/4, G.116/4, G.170/3, G.216/8, G.368/2, G.375/2, 3, G.489/4, G.518/5) şekliyle kullanılmıştır. *Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün* kalıbıyla yazılmış aşağıdaki beyitteki *siyâh* vezin gereği *siyeh* olarak hafifleştirilmiştir:

*Zülf-i siyehün mübârek olsun
Zî-hil'at-i 'anberîn-giribân (G.375/3)*

3. Edebî Sanatlar: İfadeler siyah renkli unsurları esas alan çeşitli söz ve mana sanatlarıyla süslenmiş ve anlatım güçlendirilmiştir. Bu tür edebî sanatlara birkaç örnek verelim⁶.

Teşbîh, sözü daha etkili bir duruma getirmek için aralarında çeşitli yönlerden ilgi bulunan iki şeyden benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmektir. Divanda genellikle siyah renkli unsurlar birbirine benzetilerek kullanılmış, en çok benzerlik ilgisi kurulan siyah renkli unsur *saç* olmuştur. Aşağıdaki beyitte saç karanlık geceye benzetilmiştir:

*Ser-i zülf-i siyeh-kârun şeb-i târ
'Îzârun pertevi meh-tâba benzer (G.116/4)*

⁶ Edebî Sanatlar hazırlanırken sanatların tanımı konusunda Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983 adlı eserden faydalanılmıştır.

Îhâm-ı tenâsüb, birkaç anlamı olan bir kelimenin mısra veya beyitte kastedilmemiş anlamıyla diğer bazı kelimeler arasında anlam ilgisi kurmaktır. *Târın saç teli* anlamı beytin genel anlamıyla ilgilidir; fakat *karanlık*, *siyah* anlamları ise beyitte kastedilmemiştir. *Külâle*(kıvrıkcık saç) ile *târın siyah* anlamının ilgili olması *ihâm-ı tenâsübü* sağlamaktadır:

*Sünbül takınmış alnına sanman o gül- 'izâr
Çıkmış külâh-gûşeye târ-ı külâledür (G.84/4)*

Tevriye, iki veya ikiden fazla anlamı olan bir kelimeyi bir mısra ya da beyit içinde yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmektir. Siyah renk ile ilgili olarak *gözü* (veya *gözleri*) *kararmak* deyimini tevriyeli kullanılmıştır. Bu deyim hem *sürmenin gözde siyahlık bırakması* hem de *başı dönmek*, *hafif baygınlık geçirmek* anlamlarında kullanılmıştır:

*Göz karardur düşerdi hâk-i rehin
Görse ger sürme-i Sıfâhânî (G.488/4)*

Tenâsüb, anlam itibariyle birbiriyle ilgili söz ve kavramların aynı beyitte toplanmasıdır. *Çeşm*, *ebrû*, *hâl*, *Hindû*, *zülfe* ve *câdû* gibi ortak yönleri siyah renk olan kelimelerle *tenâsüb* yapılmıştır:

*Çeşm ü ebrû hâl-i Hindû zülfe-i câdû bulsa ger
Öykünürdi âfitâb ol âfet-i devrânuma (G.434/3)*

Leff ü neşr, bir beyit içinde birinci mısradaki en az iki şeyi söyleyip ikinci mısradaki bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları vermektir. Sevgilinin saçının siyah, yanağının beyaz ve aydınlık olarak tasvir edildiği bir beyitte, ilk mısradaki *zülfe* karşılık ikinci mısradaki *gice*, *ruha* karşılık *gündüz* kullanılmak suretiyle *leff ü neşr-i müretteb* yapılmıştır. *Zülfe* ile *gicenin* ortak özelliği siyah renktir:

*Dil-i divâne senün görmeyeli zülfe ruhun
Sanma cânâ giceden gündüzi idrâk eyler (G.188/4)*

Tezâd, iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine zıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Bir şeyin birbirine zıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da *tezâd* sanatına girmektedir. Divanda sevgilinin yüzü ile beni ve ayva tüyü(G.495/4), yüzü ve beni(G.337/3), yanağı ve ayva tüyü(G.547/2), gerdeni ve ayva tüyü(G.547/1), gündüz ve gece(G.188/4), sabah ve akşam(G.25/6, G.96/1, G.357/4), Rûm ve Habeş, yasemin ve menekşe(K.17/3) gibi unsurlar siyah-beyaz tezâdı oluşturacak şekilde zikredilmiştir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

*Beyâz-ı safha-i ruhsâra ol hatt-ı cemâlünle
Muhakkak hatt-ı Nûrî mi ki yazmış âyet-i Nûrî (G.547/2)*

İstifhâm, sözü, sorulan şeye cevap isteme amacı gütmeyen, duyguyu ve anlamı güçlendirmek için soru biçiminde söylemektir. *Nedür* sorusuyla siyah renkli unsurlardan *kâkül*, *turra* ve *zülfi*(G.6/2)e; *hâl-i Hindû* ve *habbetü's-sevdâ*(G.6/3)ya istifham oluşturulmuş, sevgilinin siyah saçı ve benine güçlü vurgu yapılmıştır:

*Nedür bu pîç pîç ü çîn çîn ü ham-be-ham kâkül
Nedür bu turralar bu halka halka zülfi-i müşg-âsâ (G.6/2)*

Bâkî Divanı'nda Siyah Renkli Unsurlar Dizini

I. Din:

1. **Bilâl:** G.375/2.
2. **Ka'be Örtüsü (estâr):** G.535/1.
3. **Hacerü'l-Esved (seng-i siyâh):** G.333/3.
4. **Küfr, Kâfir ve Kâfir-istân:** K.14/27; G.81/5, G.97/4, G.104/3, G.372/4, G.411/2, G.498/3.
5. **Zünnâr:** G.85/2.

II. Cemiyet:

1. Şahıslar:

1.1. **Leylâ:** G.174/5, G.207/3, G.325/3, G.530/2, G.548/1.

1. 2. **Mecnûn:** G.215/2.

2. Kavimler

2.1. **Habeş:** K.17/3; G.375/1.

2.2. **Hindî, Hindû, Hindû-sitân:** K.1/8, K.15/4, K.26/24; G.6/3, G.16/5, G.85/4, G.253/3, G.337/3, G.434/3; Mt.5.

2.3. **Fireng-istân:** K.6/15; G.410/3.

3. Şehirler:

3.1. **Karabağ:** G.374/2.

3.2. **Şâm/Şâmiyân:** K.1/29.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

III. Sosyal Hayat:**1. Güzel Kokular:**

1.1. Misk (*müſg, müſgîn, nâfe*): K.3/1, 5, K.8/1, K.18/30, 45, K.24/35, 40, K.26/24, K.27/8; G.20/2, G.22/2, G.30/1, G.100/1, G.129/2, G.145/3, G.159/2, G.170/4, G.291/1, G.297/6, G.310/4, G.427/3, G.456/4, G.467/2, G.469/4, G.479/2, G.532/2.

1.2. Amber (*mu'anber, anberîn*): K.3/4, 18, K.10/2, K.24/4, 32; G.14/6, G.50/3, G.52/2, G.98/1, G.154/5, G.209/4, G.249/3, G.313/3, G.383/1, G.422/1, G.467/3, G.492/2.

1.3. Gâliye: G.287/5, G.329/1.

1.4. Tütsü (*bahûr*): G.50/1, G.54/5.

2. Süs Eşyası:

2.1. Sürme (*kuhl, tûtiyâ*): K.2/15, K.4/8, K.7/23, K.8/13, K.12/8, K.22/18, K.24/4; G.56/2, G.131/1, G.254/2, G.263/5, G.277/4, G.285/5, G.342/2, G.351/5, G.472/4, G.488/4, G.515/5; Kt.1/4.

2.2. Sorguç (*otağa, per*): M.3/II.4; G.216/8.

3. Savaş Aletleri:

3.1. Topuz (*şeş-per*): K.24/47.

3.2. Kement (*kemend*): K.27/8; G.30/5, G.34/1, G.145/1, G.218/5, G.445/3, G.509/1.

3.3. Zincir (*zencîr, silsile*): K.12/2; G.46/3, G.115/5, G.132/5, G.173/4, G.226/2, G.254/1, G.285/1, G.295/4, G.334/1, G.353/1, G.384/3, G.410/4, G.439/2, G.450/3, G.491/1, G.503/2, G.509/1, G.521/1, 4, G.523/5.

3.4. Kın (*niyâm, kırâb*): K.2/59; M.1/V.7.

3.5. Zırh: G.71/2.

3.6. Nal (*na'l*): G.53/3, G.294/1.

4. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar:

4.1. Mum (*şem'*): G.347/6.

4.2. Tespih (*sübha*): G.94/3, G.489/5.

4.3. Çengel (*kullâb*): G.154/5, G.317/4, G.359/2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

5. Yazıyla İlgili Unsurlar:

5.1. Yazı (*hat*) ve Kalem (*hâme, kıl*): K.4/9, K.24/13, 41; G.14/3, G.127/4, G.147/8, G.273/3.

5.2. Nokta: K.4/9, 10, K.25/32; G.16/5.

5.3. Mürekkep (*midâd*): K.3/18; G.61/1, G.214/9.

5.4. Mühür: G.319/4.

5.5. Tuğra: G.52/3, G.124/1, G.127/4.

6. Giyim Kuşam ve Kumaş:

6.1. Peçe (*nikâb*): K.25/1; G.19/1, G.365/1.

6.2. Şâl: K.20/25.

6.3. Çember (*çenber*): K.18/44; G.108/4, G.428/3.

6.4. Cübbe: G.307/5.

6.5. Perde (*hicâb*): K.25/1; G.167/2, G.280/5, G.458/2.

6.6. Atlas: G.527/3.

7. Oyunlar:

7.1. Satranç-Piyon (*beydak*): G.364/2.

7.2. Gûy u Çevgân: G.341/5; Mt.20.

8. Denizcilikle İlgili Araç Gereçler:

8.1. Çapa (*lenger*): K.24/14.

IV. Kişiler ve Kişilikler:**1. Sevgili:**

1.1. Saç (*zûlf, gîsû, turra, kâkül, perçem, ca'd, külâle, sünbül*): K.8/1, K.12/1, 2, K.24/4, 19, 32, 34, K.26/24, K.27/8; G.6/2, G.43/3, G.50/1, 2, G.52/3, G.57/4, G.71/1, G.84/4, G.103/3, G.108/3, G.129/5, G.133/2, G.140/4, G.145/1, G.154/5, G.157/4, G.167/2, G.173/3, G.203/1, G.218/1, 5, G.249/5, G.297/6, G.346/1, G.352/1, G.353/1, G.363/3, G.375/3, G.379/3, G.384/3, G.402/2, G.410/4, G.412/4, G.414/1, G.422/1, G.425/3, G.447/3, G.458/2, G.467/3, G.468/5, G.479/2, 3, G.493/4, G.495/4, G.506/3, G.509/1, G.527/3, G.538/1, G.539/4.

- 1.2. Kaş** (*ebrû, hâcib*): K.25/1, 2; G.59/2, G.212/5, G.368/2, G.378/1, G.398/9, G.421/1, G.482/2.
- 1.3. Göz** (*çeşm*): K.18/45, K.24/4; G.187/4, G.260/4, G.313/1, G.368/2, G.485/6, G.499/3, G.518/5.
- 1.4. Kirpik** (*müje, müjgân*): K.12/6; G.34/1, G.50/4, G.68/4, G.104/2, G.154/5, G.155/1, G.163/1, G.177/3, G.325/4, G.356/2, G.365/2, G.394/3, G.439/1, G.516/5.
- 1.5. Ben** (*hâl*): K.4/10, K.15/4, K.18/45, K.19/45; G.6/3, G.14/6, G.41/5, G.48/5, G.50/1, G.53/4, G.179/4, G.184/3, G.187/4, G.209/4, G.259/4, G.263/2, G.271/1, G.291/1, G.311/2, G.331/4, G.364/2, G.383/5, G.398/7, G.424/3, G.434.3, G.480/3, G.495/4, G.527/3.
- 1.6. Hat**: K.3/1, K.19/45, K.24/40, 42; G.11/2, G.14/3, G.61/2, G.277/2, G.280/5, G.283/1, G.372/1, G.398/8, G.399/2, G.403/6, G.428/5, G.463/2, G.467/3, G.469/4, G.485/2, G.495/4, G.530/7, G.547/1, 2.
- 1.7. Çene** (*zenahdân*): G.165/1, G.172/4, G.346/4, G.488/5.
- 2. Âşık**: K.19/48; G.118/2, G.197/3, G.458/2.
- 3. Rakip** (*ağyâr*): G.161/5, G.178/3, G.273/3, G.372/4, G.489/4.
- 4. Zâhit** (*sofi*): G.94/3, G.489/5.
- 5. Cadı** (*câdü*): G.170/3, G.380/4, G.398/2, G.434/3.
- 6. Köle** (*bende, çâker, gulâm, Hindû, halka-be-gûş*): K.24/20, K.26/24; G.35/2, G.85/4, G.375/4, G.439/2, G.443/2.

V. Maddî ve Manevî Hâller:

- 1. Sevda**: K.24/11; G.53/4, G.129/5, G.363/3, G.384/3, G.424/3, G.468/5, G.492/4, G.496/3, G.531/1, G.532/2, G.537/4, G.538/1.
- 2. Âh**: G.15/1, 3, G.50/2, G.61/1, G.114/1, 4, G.156/3, G.232/1, G.479/2.
- 3. Yara** (*dâğ*): G.115/4, G.191/3, G.202/5, G.321/2, G.489/3, G.491/3, G.510/3, G.513/4, G.516/1.
- 4. Matem**: M.1/III.3, M.1/IV.3.
- 5. Belâ**: G.48/3, G.106/5, G.129/5, G.133/4, G.169/3, G.218/5, G.346/1, G.382/4, G.468/5, G.492/4, G.506/3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

- 6. Gam:** K.24/31, 36; M.1/IV.1, M.2/IV.3; G.14/4, G.23/3, G.34/6, G.36/4, 5, G.61/1, G.68/1, G.75/5, G.92/1, G.95/2, G.96/3, G.112/1, G.128/2, G.149/2, G.154/7, G.156/3, G.173/4, G.188/5, G.219/1, G.225/5, G.237/1, G.280/5, G.340/4, G.357/4, G.363/4, G.380/5, G.382/4, G.410/1, G.415/1, G.464/3, G.506/3, G.507/2, G.515/3, G.525/4, G.536/4.
- 7. Ayrılık (*hecr, hicrân, firâk, fûrkat*):** G.96/1, G.172/2, G.186/6, G.420/2, G.465/3, G.520/4.
- 8. Zulüm:** K.7/28, K.14/9; M.3/III.4.

VI. Tabiat ve Eşya:

- 1. Gökyüzü (*sipîhr, âsmân, çarh, felek, eflâk*):** K.1/1, K.20/1, 2, K.24/18; M.1/III.3; G.18/2, G.94/2.
- 2. Karanlık (*zulmet, zalâm, zulmânî, târ, târîk, karanu, kara*):** K.5/13, K.7/28, K.14/9, K.23/3, K.25/10; M.1/IV.4; G.17/3, G.191/6, G.280/5, G.420/2, G.426/6, G.485/6; Mt.31.
- 3. Gölge (*sâye, zıll*):** K.5/36, K.8/1, K.10/3, K.18/28, K.25/38; M.1/III.8, M.3/II.4; G.50/3, G.87/5, G.119/2, G.216/8, G.218/1, G.347/4, G.421/1, G.438/3, 5.
- 4. Zühal (*Keyvân*):** K.1/8; G.375/4.
- 5. Ay (*mâh*):** K.25/23; G.91/1, G.92/2, G.227/4, G.401/1, G.463/2.

VII. Zaman ve Zamanla İlgili Unsurlar:

- 1. Akşam (*şâm*) ve Gece (*şeb, leyâl*):** K.1/1, K.4/9, K.20/25, K.25/10; G.18/2, G.40/5, G.94/2, G.95/2, G.96/1, G.116/4, G.118/2, G.128/4, G.144/4, G.150/3, G.172/2, G.177/5, G.186/6, G.228/5, G.232/1, G.236/8, G.263/4, G.276/1, G.321/1, G.336/4, G.339/1, G.357/4, G.396/2, G.425/1, G.430/2, G.442/3, G.464/3, G.465/3, G.466/4, G.489/1, G.515/3, G.520/4, G.530/2.

VIII. Dört Unsur:

1. Su ile İlgili Unsurlar:

- 1.1. Bulut (*ebr*):** M.1/IV.1, M.1/V.6; G.19/2, G.111/2, G.138/6, G.339/2, G.352/1, G.438/5, G.490/2; Mt.16.

2. Toprakla İlgili Unsurlar:

2.1. Toprak (*hâk, türâb*): K.2/15, K.7/23, K.12/8, K.20/23, K.24/19, K.25/10; M.1/I.3; G.2/6, G.26/4, G.28/3, G.56/2, G.65/3, G.144/1, G.148/2, G.151/3, G.185/4, G.221/1, G.228/3, G.242/7, G.254/2, G.261/5, G.263/5, G.271/5, G.462/1, G.464/6, G.471/4, G.515/5, Kt.1/4.

2.2. Toz (*gerd, gubâr*): K.5/13, K.8/13, K.17/8, K.25/21; M.1/II.2; G.39/3, G.106/3, G.149/4, G.271/5, G.273/1, G.277/4, G.342/2, G.351/5, G.377/1, G.427/3, G.530/7; Kt.1/4.

2.3. Taş (*seng*): G.1/4, G.12/3, G.89/5, G.172/3, G.204/2, G.234/3, G.333/3, G.376/3, G.383/3, G.452/4, G.491/5.

3. Âteşle İlgili Unsurlar:

3.1. Duman (*dûd, düttün*): K.24/29, 38; G.19/2, G.50/1, G.61/1, G.99/3, G.197/1, G.281/3, G.532/2, G.535/4.

3.2. Kül (*hâkister*): G.49/4, G.156/5, G.189/4, G.478/1.

IX. Hayvanlar:

1. Hümâ: K.18/28; M.3/II.4; G.72/5, G.126/2, G.216/8, G.218/1, G.421/1, G.438/3.

2. Kırlangıç (*peristû*): G.398/4.

3. Karga (*zâğ*): G.178/3; Mt.9.

4. Tavus: G.295/2, G.414/2, G.498/2.

5. Sinek (*meğes, zübâb*): G.179/4, G.209/4, G.472/5.

6. Karınca (*mûr*): K.12/7; G.11/2, G.372/1.

7. Yılan (*mâr, ejdehâ, ejder, su'bân*): K.24/12; G.133/2, G.170/3, G.341/3, G.473/3, G.519/2.

8. Timsah (*neheng*): K.14/21; G.489/6.

9. Pars (*peleng*): G.321/2, G.322/2, G.385/2.

10. At (*Şeb-dîz*): M.5/IV.1-2; G.412/4, G.483/4.

11. Ceylan (*âhû, gazâl*): K.18/45, K.26/23; G.50/4, G.184/3, G.368/2, G.383/5, G.402/2, G.479/2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

X. Bitkiler:**1. Çiçekler:**

1.1. Menekşe (benefşe): K.15/4, K.17/3; G.35/2, G.111/1, G.127/4, G.173/3, G.337/3, G.487/4; Mt.20.

1.2. Sümbül: K.7/11, K.18/38, K.24/3, 4, 5, 7, 13, 17, 19, 29, 31, 32, 34, 36, 41; M.1/IV.3; G.12/2, G.26/3, G.47/1, G.84/4, G.85/4, G.103/3, G.108/3, G.127/4, G.144/2, G.156/3, G.173/4, G.226/2, G.305/4, G.338/3, G.347/4, G.379/2, G.380/2, G.393/2, G.399/3, G.442/1, G.445/5, G.447/3, G.455/2, G.492/2, G.532/2.

1.3. Şebboy (şeb-bû): G.46/1, G.184/1.

1.4. Lale: M.1/IV.4; G.13/2, G.53/4, G.103/4, G.173/4, 176/4, G.191/6, G.393/2, G.424/3, G.466/3, G.514/3.

1.5. Reyhan: K.4/11; G.47/3, G.375/1, G.476/1, G.524/3.

1.6. Gül-Diken (hâr): K.2/8; G.85/1, G.380/1, G.395/4, G.482/1, G.547/4.

2. Baharatlar:

2.1. Karanfil (karanfûl): G.255/4, G.284/3.

2.2. Karabiber (fûlfûl): G.255/4, G.532/3

2.3. Çörek Otu (habbetü's-sevdâ): G.6/3.

Sonuç:

Bâkî Divanı'nda siyah renk, bazen Arapça *sevdâ'*, *sevâd*, Farsça *siyâh*, *sevdâ* ve Türkçe *kara* kelimeleriyle doğrudan söylenmiş, bazen *Bilâl*, *zünnnâr*, *Habeş*, *Hindû*, *müşg*, *anber*, *kuhl*, *mürekkeb*, *zülûf*, *hâl*, *hat*, *dâğ*, *zulmet*, *karanu*, *sâye*, *Keyvân*, *şâm*, *şeb*, *hâk*, *gubâr*, *dûd*, *zâğ*, *mûr*, *benefşe*, *sünbül*, *karanfûl*, *fûlfûl* ve *habbetü's-sevdâ* gibi siyah renkli veya siyaha yakın koyu renkli kelimelerle dolaylı olarak verilmiş, bazen de *kirpik* örneğinde olduğu gibi gerçekte siyah olup divanda rengiyle değil, âşığa eziyet edip gönlünü karartan özelliğiyle anmak suretiyle belirtilmiştir. Bunların yanı sıra *karalamak* ve *kararmak* fiilleri, *ağzı kara*, *yüzü kara*, *kara çullara girmek*, *karaya batmak* ve *gözü (veya gözleri) kararmak* deyimleri de siyah rengi belirtmek için kullanılmıştır.

İnsana ve tabiata dair çeşitli tasvirlerde, duygu, düşünce ve hayallerin ifade edilmesinde siyah renk ve bu rengin çağrışımlarından geniş bir şekilde faydalanılmıştır. Her türlü ifadede benzetme yönü siyah renk olmak üzere anlatımın güçlendirilmesinde en çok

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

kullanılan yol *teşbih*dir. Siyah renkli unsurlar birbirine benzetilerek kullanılmış, siyah rengiyle en çok zikredilen benzetme unsuru *saç* olmuştur.

Siyah, nitelediği unsura göre anlam kazanmıştır. Sevgilide estetik değeri olan bir renk, âşıқта tahammül gücünü kıran, bahtı ve gönlü karartan sebeplerin rengi, rakipte ve zâhitte ise aşağılanma sıfatı olmuştur.

Siyah rengin en çok belirlediği kişi *sevgilidir*, tesirinin en çok gözlendiği ve psikolojisini yansıttığı kişi *âşıktır*, en çok iç karartan unsuru *gamdır*, en gizemli zaman dilimi *gecedir*, sembolü olarak en çok anılan çiçek *simböldür*.

Divanındaki siyah renkli unsurların tespiti, tasnifi ve incelenmesi Bâkî'nin kıvrak zekâsını, yaratıcı düşüncesini, derin muhayyilesini, yüksek ifade becerisini, geniş ve renkli kelime hazinesini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- ÇAVUŞOĞLU Mehmed, Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- DİLÇİN Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.
- İPEKTEN Halûk, Bâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. baskı, Erzurum 1990.
- KURNAZ Cemâl, Hayâlî Bey Divanının Tahlili, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- KÜÇÜK Sabahattin, Bâkî Divanı, Tenkitli Basım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- KÜÇÜK Sabahattin, Bâkî ve Dîvânından Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 2002.
- ONAY Ahmet Talât, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, (Haz. Cemâl Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- PALA İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*

SEFERCİOĞLU M. Nejat, Nev'î Divanının Tahlili, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

TOLASA Harun, Ahmet Paşanın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınları, 2. baskı, Ankara 2001.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, c. I-II.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/8 Fall 2009*